

Forvaltning av historiske hager og parker i Norge – forprosjekt

SLUTTRAPPORT del 1

24.06.08

Vern av hageplanter forener naturvern og kulturminnevern: Klosterplanten Isop *Hyssopus officinalis* har trolig overlevd på Domkirkeodden i Hamar siden 1500-tallet. Foto ME 2006.

INNHOOLD

	INNLEDNING	side 2
1	KUNNSKAPSUTVIKLING	6
	HVORFOR VERNER VI GRØNTANLEGG?	
1.1	Verneideologi og vernekriterier	6
1.2	Begrepsavklaring	12
	HVILKE GRØNTANLEGG SKAL VI VERNE?	
1.3	Oversikt over grøntanlegg av kulturhistorisk verdi i Norge	16
1.3 a	Gjennomgang av eksisterende arkiver og registre	16
1.3 b	Nye registreringer i felt – metodeutvikling	21
	HVORDAN VERNER VI GRØNTANLEGG?	
1.4	Eierformer	22
1.5	Vern av grøntanlegg i praksis	26
1.6	Utdanning av fagkompetanse	28
1.7	Skjøtsel og vedlikehold	29
1.8	Kommunikasjon og formidling	30
2	VERNEPLAN	32
2.1	Verneplanbegrepet	32
2.2	Utvelgelse av grøntanlegg til en verneplan	34
3	LITTERATUR OG REFERANSER	36

INNLEDNING

Bakgrunn og problemstilling

Forvaltningen av den kategorien av kulturminner og kulturmiljøer som hager, parker, alleer og andre grøntanlegg utgjør, er ikke eksplisitt nedfelt i noe statsbudsjett med påfølgende bestilling til RA. Likevel er det nedfelt langsiktige mål for landets miljøvernarbeid som også nødvendigvis må omfatte grøntanleggene. Et særtrekk ved grøntanlegg er at de består av både ”biologiske kulturminner” og ”bygde kulturminner”, som til sammen danner en helhet. De inneholder dermed både kulturhistoriske og biologiske verdier, og kan derfor knyttes til mål for både kulturminne- og naturforvaltningen.

I St.meld. nr. 26 *Regjeringens miljøpolitikk og rikets miljøtilstand (2006-2007)* gir det strategiske målet for bevaring og bruk av kulturminner to perspektiver på vern og forvaltning:

- *Mangfoldet av kulturminner og kulturmiljøer skal forvaltes og tas vare på som bruksressurser, og som grunnlag for kunnskap, opplevelse og verdiskaping.*
- *Et representativt utvalg av kulturminner og kulturmiljøer skal bevares i et langsiktig perspektiv.*

De nasjonale resultatmålene for kulturminnepolitikken fram til 2020 går i korthet ut på å

- *minske tapet av kulturminner og kulturmiljøer generelt,*
- *fjerne etterslepet når det gjelder behov for istandsetting og vedlikehold av det representative utvalget av kulturminner og kulturmiljøer,*
- *sikre en bedre representativitet i utvalget av varig vernete kulturminner og kulturmiljøer.*

I samme stortingsmelding lyder det strategiske målet for naturens mangfold og friluftslivet slik:

- *Naturen skal forvaltes slik at arter som finnes naturlig, sikres i levedyktige bestander, og slik at variasjonen av naturtyper og landskap opprettholdes og gjør det mulig å sikre det biologiske mangfoldets fortsatte utviklingsmuligheter.*
- *Alle skal ha mulighet til å drive friluftsliv som helsefremmende, trivselskapende og miljøvennlig aktivitet i nærmiljøet og i naturen for øvrig.*
- *Norge har som mål å stanse tapet av biologisk mangfold innen 2010.*

Aktuelle nasjonale resultatmål for bevaring av naturens mangfold i denne sammenhengen er å

- *forvalte kulturlandskapet slik at de kulturhistoriske og estetiske verdier, biologisk mangfold og tilgjengelighet opprettholdes,*
- *oppretholde eller gjenoppbygge truede arter og ansvarsarter til livskraftige nivåer.*

Flere hage- og parkanlegg er etter hvert inkludert i fredninger etter §§ 15, 19, 20 og 22 a i kulturminneloven. Hager og parker finnes også i landskapsvernområder, og enkelttrær er fredet etter naturvernloven. Hage- og parkanlegg inngår dessuten i områder regulert til bevaring etter plan- og bygningsloven. En del verdifulle hager finnes også på museer. I tillegg har RA har over tilskuddspost 72.5 *Vern og sikring av freda og andre særleg verdifulle kulturmiljø og landskap* gitt tilskudd til både registrering og skjøtsel av noen historiske hageanlegg de seinere årene. Et stort antall verdifulle hageanlegg blir likevel tatt vare på gjennom eiernes jevnlig vedlikehold og skjøtsel, uten at de er omfattet av noe verne- eller forvaltningsvedtak.

Oftest er det tilfeldig hvilke anlegg som er omfattet av verne- eller forvaltningstiltak, og det er sjelden foretatt vurderinger ut fra egenverdien til grøntanleggene eller utarbeidet skjøtelsplaner for

å ta vare på dem. Det er langt igjen til vi kan si at de kulturhistorisk verdifulle grøntanleggene er tilfredsstillende representert blant de kulturminnene og kulturmiljøene som er underlagt en eller annen form for bevaring i Norge. Det er også langt igjen til bredden i utvalget av vernete grøntanlegg er tilfredsstillende. Det største hinderet for å oppnå dette er mangelen på en oppdatert oversikt over norske grøntanlegg som kan danne et grunnlag for utvelgelse for vern, herunder fredning etter kulturminneloven. Denne situasjonen er årsaken til at prosjektet *Forvaltning av historiske hager og parker i Norge* ble satt i gang.

De viktigste stadiene i forprosjektet

I RAs budsjettforslag for store nye satsingsområder i 2000 var det definert et toårig prosjekt som skulle sammenfatte eksisterende norske registre over historiske hager og parker. Dette var ment som et første skritt på veien til å få utarbeidet en landsdekkende oversikt over denne kategorien kulturminner/kulturmiljøer som grunnlag for en verneplan. Forslaget ble ikke videreført.

Først i 2005 satte RA av egne midler til å forberede et flerårig hovedprogram, og NIKU ble engasjert til å lage en beskrivelse av et forprosjekt for programmet, som ble levert i februar 2006. RA bearbeidet denne beskrivelsen (datert 01.03.06), og satte igjen av egne midler til å gjennomføre forprosjektet i form av to deler – et oppdrag til NIKU og en del som RA selv skulle gjennomføre. Hos RA ble det nedsatt ei arbeidsgruppe på tvers av avdelingene og ei styringsgruppe innenfor ledelsen. I tillegg ble det dannet ei ekstern referansegruppe. Våren 2007 besøkte to fra arbeidsgruppa sammen med NIKU hovedkontoret til English Heritage i London for å få orientering om deres nasjonale register, *The Register of Historic Parks and Gardens*. Høsten 2007 gjorde arbeidsgruppa en studiereise til utvalgte hageanlegg i Akershus, Hedmark og Oppland.

På grunnlag av RAs notat av 03.11.06 gjennomførte NIKU i løpet av 2006-07 sin avtalte del av forprosjektet. Etter innspill fra RA og referansegruppa ble rapporten *Forprosjekt for forvaltning av historiske hager og parker i Norge* ferdigstilt og datert 25.05.07.

I følge det opprinnelige tidsskjemaet skulle også RA ferdigstille sin del og sammenfatte forprosjektet inne utgangen av 2007, men dette arbeidet ble forsinket. For å lette gjennomføringen av denne delen arrangerte vi høsten 2007 tre idéverksteder ("workshops") over temaene

1. *begrepsavklaring,*
2. *verneideologi og vernekriterier,*
3. *verdiskaping*
4. *kommunikasjonsprogram*

Resultatet av disse idéverkstedene er innarbeidet i denne sluttrapporten, som dermed utgjør RAs del samtidig som den sammenfatter første del av forprosjektet. Andre del vil bli ferdigstilt etter at det er gjennomført et pilotprosjekt 2008-09.

Pilotprosjekt 2008-2009

Etter forslag fra styringsgruppa vil vi i løpet av 2008, som første del av forprosjektet, gjennomføre et pilotprosjekt der Troms, Sogn og Fjordane og Hedmark fylkeskommuner deltar med å prøve ut en best mulig metode for å registrere grøntanlegg med kulturhistorisk verdi. De tre fylkene skal teste metoden, og de anleggene de registrerer, kan presenteres som en del av fylkeskommunenes program for Kulturminneåret 2009. RA presenterer et forslag til metode som prøves ut i løpet av sommeren 2008 og oppsummeres innen oktober. RA har satt av egne midler til gjennomføring av pilotprosjektet.

Først når denne metodestudien er gjennomført, og det blir klart hvor mye tid som vil gå med til nyregistrering og verdivurdering av grøntanlegg, kan rammene for hovedprogrammet legges.

Askeladden og ”Hagekunstarkivet”

Parallelt med forprosjektet har Anna-Lena Eriksson i deler av sin arbeidstid hos RA siden 2006 arbeidet med innlegging av data om historiske hager og parker i Askeladden. De dataene som er lagt inn, er hentet fra RAs prosjekt på midten av 1980-tallet, der omkring 400 anlegg over hele landet, bortsett fra Troms og Finnmark, ble gjennomgått med hensyn til vedlikeholdstilstand og andre forhold. Dataene måtte legges inn i Askeladden manuelt fordi det dataprogrammet som opprinnelig ble brukt, ikke lenger var tilgjengelig. Grunnlaget for RAs prosjekt var et registreringsarbeid som ble utført i årene 1958-1963 ved daværende Institutt for hagekunst ved Norges landbrukshøgskole ved hjelp av midler fra Norges landbruksvitenskapelige forskningsråd. I dag utgjør dette arkivet, til daglig kalt ”Hagekunstarkivet”. Arkivmaterialet (oppmålingskart på kalkerpapir, svart-hvitt bilder, fargedias, beskrivelser) befinner seg i et kjellerrom hos det nåværende Institutt for landskapsplanlegging (ILP) ved Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB). Etersom instituttet ikke har hatt midler til digitalisering og sikring av dette materialet, bevilget RA i 2007 et beløp som tilskudd til et slikt arbeid. Resultatet av dette initiativet overfor UMB vil kunne sikre en viktig del av kulturminneforvaltningens behov for kunnskapsutvikling på feltet historiske grøntanlegg i Norge.

Strukturen i forprosjektet

I RAs forprosjektbeskrivelse av 01.03.06 og i notatet av 03.11.06 var **hovedmålet** for forprosjektet å legge grunnlaget for gjennomføringen av hovedprogrammet ved å

- 1 - klarlegge hvilke arbeidsmomenter som må inngå (delmål)
- 2 - anslå hvor mye tid som vil gå med til hvert moment og totalt
- 3 - gi et best mulig grunnlag for å søke om videre finansiering

Slik det flerårige hovedprogrammet er definert, består det av to deler, *kunnskapsutvikling* (FoU-delen) og arbeidet med selve *verneplanen*. Det vil si at før vi kan velge ut verneverdige anlegg, må vi ha tilstrekkelig kunnskap om hva vi har av anlegg i Norge og hvilke kriterier vi skal bruke ved registrering og utvelgelse. For å gjennomføre verneplanen må vi dessuten vite hvilke virkemidler vi kan bruke for å oppnå det nødvendige vernet gjennom forvaltningen av anleggene. I denne delen av forprosjektet har vi sett det som viktigst å avklare det nødvendige kunnskapsgrunnlaget og ikke gå for langt når det gjelder opplegget for verneplanen, selv om enkelte delmål i FoU-delen forutsettes også å omfatte en diskusjon av verneplanbegrepet.

I NIKUs oppdrag inngikk det 5 emner i prioritert rekkefølge (RAs notat av 03.11.06). Av disse dreier de fire første punktene seg om kunnskapsutvikling, det femte om verneplanen:

- 1: Oversikt over hva som finnes av historiske parker og hager i Norge
- 2: Analyse av eierformer og vedlikehold
- 3: Styrket kunnskap om grunnlaget for vern av historiske hager
- 4: Synlig og tilgjengelig kunnskap om historiske hager og parker (samfunnsnytte)
- 5: Klarlegge omfang og organisering av verneplanarbeidet

RAs del omfatter 2 emner. Begge har hovedvekt på kunnskapsutvikling, men omfatter også en diskusjon av verneplanbegrepet:

- 1: Begrepsavklaring
- 2: Verneideologi og vernekriterier

I den rekken med idéverksteder vi gjennomførte høsten 2007, tok vi i tillegg for oss *verdiskaping og kommunikasjonsprogram* som en utdyping av emne 3 og 4 i NIKUs oppdrag.

Den valgte arbeidsdelingen mellom NIKU og RA er i hovedsak av praktisk art, på den måten at NIKUs oppdrag besto i å samle opplysninger og lage en statusrapport over de utvalgte emnene. For RAs del besto arbeidet i å drøfte grunnleggende emner i forhold til eksisterende teori og praksis i vår virksomhet og innenfor kulturminnevernet for øvrig, og det var ikke et arbeid vi kunne sette bort til en konsulent.

Målet med del 1 av sluttrapporten for forprosjektet

Denne første delen av sluttrapporten skal oppfylle pkt. 1 i hovedmålet for forprosjektet (se ovenfor), det vil si at den skal vise hvilke arbeidsmomenter som bør inngå i hovedprogrammet, der en verneplan er det endelige målet. For å kunne definere hvert enkelt arbeidsmoment, oppsummerer vi først resultatet av NIKUs og RAs arbeid med de ulike emnene når det gjelder kunnskapsutvikling i løpet av forprosjektet.

Målet med del 2 vil være å beskrive hvor mye tid som kan gå med til hvert enkelt moment og totalt, slik at den videre finansieringen av hovedprogrammet kan beregnes på et best mulig grunnlag.

1 KUNNSKAPSUTVIKLING

I dette kapitlet tar vi for oss de viktigste områdene der vi trenger å styrke og utdype kunnskapsgrunnlaget for vern av grøntanlegg som kulturminner. I tråd med RAs vernestrategi *Alle tiders kulturminner* forsøker vi å svare på de tre hovedspørsmålene *hvorfor, hva og hvordan* verner vi?

- *Hvorfor* = avsnittene 1.1 og 1.2 om og verdigrunnlag og begrepsbruk,
- *Hva* = avsnitt 1.3 om hva vi har av kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg i Norge,
- *Hvordan* = avsnitt 1.4, 1.5 og 1.6 om virkemidler.

Vi drøfter her de kunnskapsemnene som ble skissert i beskrivelsen av forprosjektet og bestillingen til NIKU, hver for seg og i sammenheng. I avsnitt 1.2 går det fram hvorfor vi i sluttrapporten gjennomgående bruker begrepet *grøntanlegg* i stedet for *hager og parker*. For hvert tema gjøres en oppsummering av hva det bør legges vekt på i hovedprogrammet. Kapitlet om kunnskapsutvikling utgjør en oppsummering basert på NIKUs rapport av 25.05.07 og RAs egne vurderinger.

HVORFOR VERNER VI GRØNTANLEGG?

1.1 Verneideologi og vernekriterier

Vårt syn på hva som er verd å verne av det menneskene etterlater seg av kulturspor, lar seg ikke definere én gang for alle. Hver generasjon tolker og forteller historien på sin måte, og endringer i samfunnet og utviklingen innenfor fagmiljøene påvirker framstillingen av historien. Et kulturminne som vi i dag ville ha vurdert som verneverdig, kan av samtida ha blitt bedømt som ubrukelig, alt for kostnadskreven eller til og med skambelagt, og ble derfor revet eller slettet på annen måte. For eksempel ble mange store frukthager på gårdsbruk pløyd opp og tatt i bruk som åkerjord etter andre verdenskrig. Kunsthistorikere og landskapsarkitekter betraktet lenge den kunstferdige, skjøtselsintensive landskapsstilen som ble mote i alle lag av befolkningen i andre halvdel av 1800-tallet, nærmest som et misfoster og ikke verd å ta vare på.

I denne rapporten oppsummerer vi de prinsippene for vurdering av kulturminneverdi som er i bruk hos RA, med tanke på anvendelse i en verneplan for grøntanlegg. Vi gjengir også hvilke verdier som ligger til grunn for forvaltningen av naturverdier.

Kulturminneverdier

Selv om kulturminnevernet ikke er objektivt, bygger det likevel på faglige vurderinger og en best mulig kunnskap om historien. Vi betrakter i dag kulturminner og kulturmiljøer som et samlet originalarkiv som vitner om vår historie og kultur, og regner ikke noen historisk periode som mindre verd enn en annen. Vi legger også større vekt enn tidligere på å bevare helheten og sammenhengen kulturminnene inngår i, noe som ikke minst er viktig for grøntanlegg. RAs verneprinsipper og -kriterier er formulert i *Alle tiders kulturminner – Riksantikvarens vernestrategi 2005* (http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Om_Riksantikvaren/Vernestrategi/). I tillegg arbeider RA med en veileder for *Metode for utvelgelse og forvaltning av kulturminner og kulturmiljøer etter nasjonal verdi*, som vil kunne komme til anvendelse i hovedprogrammet når den er ferdig. Når det gjelder naturverdier, tar vi utgangspunkt i omtalen av verdigrunnlaget for bevaring av naturens mangfold i *NOU 2004:28 Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold (biomangfoldloven)*.

Oppfyllelsen av det målet Stortinget har satt for kulturminneforvaltningen, det vil si å både forvalte og ta vare på et *mangfold* og bevare et *representativt utvalg* av kulturminner fra nyere tid (se innledningen), må skje på grunnlag av en vurdering av kulturminnenes *verdi*. For grøntanlegg kommer i tillegg en vurdering av biologiske verdier, som knyttes til målet om å stanse tapet av biologiske mangfold innen 2010. Det går et prinsipielt viktig skille mellom vurdering av *verneverdi* på den ene sida og vurdering av *de praktiske konsekvensene av vern* på den andre. Verneverdien fastsettes av kulturminneforvaltningen på grunnlag av de kriteriene vi omtaler her, mens de praktiske konsekvensene og den mulige bruken avklares best gjennom samarbeid mellom flest mulig interessenter.

Med kulturminneverdi menes den verdien et kulturminne har i nåtid og framtid når det gjelder *kunnskaps- og kildeverdier* og *opplevelsesverdier*. I tillegg har kulturminner og kulturmiljøer verdi som *bruksressurser*. For å begrunne nærmere hvor høy verdi hvert grøntanlegg har, vurderes det hvilke og hvor høye opplevels- og kunnskapsverdier anlegget kan tilskrives.

I tilknytning til de forskjellige typene av verdier finnes det en rekke forsterkende, overordnede forutsetninger som er definert ved følgende kriterier:

Kunnskaps- og kildeverdier

- Representativitet
- Sammenheng og miljø
- Autentisitet
- Fysisk tilstand/
vedlikeholds- og
skjøtselstilstand

Opplevelsesverdier

- Identitet/symbol
- Sammenheng og miljø
- Arkitektonisk og
kunstnerisk kvalitet

Bruksverdier

- Økonomi og bruk
- Økologi

Kunnskapsverdien omfatter både det vi allerede vet og den nye kunnskapen vi kan få gjennom forskning, og bygger dermed på fakta.

Vurderingen av **opplevelsesverdien** preges i større grad av holdninger, og er derfor vanskeligere å foreta likt fra ett objekt til et annet.

Et kulturminne (grøntanlegg/grøntområde) har alltid en verdi som kilde til både kunnskap og opplevelse, men for å bli valgt ut til å komme med i en verneplan, må det være erkjent at det har så høy kunnskapsverdi at det vil fungere som verneobjekt. Det avgjørende er at anlegget/området representerer en betydningsfull historie, og at det er et av de best bevarte av sitt slag.

Når det gjelder **bruksverdier**, tenker vi spesielt på at eksisterende og potensielle kunnskaper om kulturminnene har stor betydning for en mer bærekraftig bruk av materielle ressurser, noe som først og fremst er en begrunnelse for å ta vare på bygninger og anlegg. Grøntanlegg vil kunne bidra til å opprettholde en økologisk balanse, både i seg selv og som en del av et større miljø. Grøntanlegg har også brukskvaliteter i kraft av de opplevelsene de byr på og den kulturhistorien de forteller. Dette kan øke kvaliteten i bolig- og næringsområder, noe som igjen kan gi positive virkninger for reiselivsnæringen og dermed for nærings- og distriktsutviklingen.

Naturverdier

Den nevnte utredningen om biomangfoldloven (*NOU 2004:28*) peker på at også synet på naturen og forholdet mellom menneske og natur har vært gjenstand for skiftninger opp gjennom historien. Fra antikken ble det i vestlig kultur et vanlig syn at mennesket var overordnet naturen, og at naturen og

andre skapninger var til for å dekke menneskelige behov. Dette synet ble grunnleggende endret gjennom evolusjonsteoriene, især darwinismen. I innledningen til utredningens kapittel 8.3 om naturverdier heter det:

”Verdsetting av natur ut fra menneskers behov representerer en antroposentrisk, det vil si menneskesentrert, tilnærming til naturen. Motsatsen til en antroposentrisk tilnærming kalles ofte biosentrisk eller holistisk [helhetlig], det vil si en tilnærming sentrert om naturens egenverdi, der mennesket betraktes som del av naturen og der de ulike artene tillegges lik verdi uavhengig av deres verdi for mennesker. En antroposentrisk tilnærming kan splittes opp i flere ulike aspekter, som f.eks. bruksverdi og opplevelsesverdi, som begge igjen kan omfattes av begrepet nytteverdi. Det er glidende overganger mellom en antroposentrisk og en biosentrisk tilnæringsmåte. For eksempel kan oppfatningen av natur som noe opprinnelig, mangfoldig og vakkert – som det er verdt å bevare – begrunnes både ut fra naturens verdi for opplevelsen og ut fra naturen som noe som har verdi i seg selv.

De glidende overgangene gjør det problematisk å dele inn verdier ved naturen i tematiske bolker. For oversiktens skyld er det foretatt en underinndeling i dette kapitlet, men det understrekes at denne inndelingen ikke er ment å gi uttrykk for noen absolutte skillelinjer.”

Denne underinndelingen av naturverdier er oppsummert slik:

Naturen som grunnlag for bruk

Naturen som kilde til opplevelse, tilhørighet og læring

Naturens økologiske verdi

Naturens egenverdi

Disse verdiene kan vektlegges ulikt etter hvilken naturtype man har med å gjøre, men alle peker likevel i retning av at bevaring av biologisk mangfold må være en grunnleggende premiss i samfunnsutviklingen.

Grøntanlegg er i utgangspunktet en sterkt bearbeidet form for natur, av og til med mer dødt enn levende materiale, og har derfor i mange sammenhenger vært oversett eller bevisst utelatt av naturforvaltningen. På den annen side har ikke kulturminneforvaltningen hatt en fullgod forståelse av hvordan det biologiske materialet som omfattes av fredninger av hager, parker og alleer etter kml § 15, skal håndteres. Det representerer viktige verdier om det i et anlegg finnes gjenstående eller forvillet arter og kultivarer fra tidligere tider. Verdien kan vurderes ut fra antallet og mangfoldet av slike, eller ut fra forekomsten av spesielt sjeldne eller særpregede og karakteristiske former. Verdien av et anlegg må i tillegg vurderes ut fra om det inneholder spesielle og/eller sjeldne viltvoksende arter som har etablert seg. Det er eksempelvis kjent at enkelte sjeldne arter av moser og lav har preferanse for parker og gamle hager med store trær.

Den biologiske arven i grønntanleggene er med andre ord også en del av naturens mangfold. I utredningen om biomangfoldloven omhandler kapittel 22.3.2 det genetiske materialet i kulturplantene, og det gjøres greie for virksomheten til Genressursutvalget for kulturplanter (GRUK), som siden 2001 har registrert og/eller samlet inn genetiske varianter av både nytte- og pryddplanter:

Kulturplanter kan defineres som jord- og hagebruksplanter, inkludert landskapsplanter, stueplanter og urter til krydder og medisin. Karakteristisk for kulturplantene er det store mangfoldet av arter og bruksmåter. Planter benyttet til matproduksjon i tradisjonelt jord- og hagebruk utgjør ca. 100 arter, medisin- og kryddervekster omfatter 90 arter, landskapsplanter

av busker, trær, roser, løk og stauder utgjør ca. 600 og ett- og toårige sommerblomster ca. 130 arter. Innen mange av artene er det i tillegg et stort antall sorter og genotyper. Hver art krever tilpasset formering, bevaring og utnytting. Materialet formeres og bevares enten vegetativt eller med frø, og bevaringen kan skje in situ, ex situ eller gjennom aktiv bruk ("on farm").

Med bevaring gjennom aktiv bruk siktes til en metode der en bestemt frøblanding, f.eks. av gress, gis til gårdsbruk spredd over hele landet der den skal inngå i den vanlige drift. På gårdene blir det vekselvis høstet gressavling og frø. Frøet høstet på gården gir opphav til nyetablering av eng på gården. Ved at materialet er i aktiv bruk, vil det tilpasse seg endringer i dyrkingsteknikk og klima, nye sykdommer og insekter osv. Selv om frøblandingene i utgangspunktet er den samme, vil man etter hvert få lokaltilpassede sorter.

Flere faktorer kan true dette genetiske mangfoldet, f.eks. avskoging, oppdyrking, gjengroing, mer intensiv produksjon i jordbruket eller reduksjon av antall plantesorter som er i bruk av dyrkerne.

Forvaltningen i Norge av kulturplantenes genetiske materiale er i dag delt mellom Nordisk genbank for jord- og hagebruksvekster (NGB), som tar vare på de viktigste artene innenfor det økonomiske jord- og hagebruket, og en rekke institusjoner med plantesamlinger der kulturplanter inngår. Dette er sortssamlinger av enkeltarter, store samlinger i arboreter og botaniske hager, samlinger i forbindelse med sortsutvikling på forskningsstasjoner, samt urtehager, demonstrasjonsanlegg, museumshager og liknende rundt om i landet. Mange av disse anleggene vil også utgjøre verdifulle kulturminner og kulturmiljøer.

For vårt formål peker denne utredningen på to unike forhold:

- For det første kan en kulturplante som biologisk kulturminne bevares ikke bare i form av en plante som vokser i jorda, men også i form av frø eller stiklinger, enten på sitt opprinnelige voksested (in situ), på et annet sted (ex situ), eller ved at den er i aktiv bruk, og alle disse formene utgjør den samme planten. Planter kan f.eks. "rømme" fra sitt opprinnelige voksested på grunn av frøspredning med fugler og andre dyr. Men er frøet/stiklingen/løken/knollen etc. bevart, er planten bevart. "Evig eies kun det delte" er mottoet for Arboretet på Milde for sin innsats i prosjektet med å bevare gamle hageplanter.

- For det andre er kulturplantene underlagt økologiske prosesser ved at de tilpasser seg betingelsene på voksestedet i samspill med annen flora og fauna. Et interessant eksempel i norsk hagehistorie er Mildekrokusen, en spesiell botanisk form av *Crocus vernus* i Norge, utviklet gjennom flere hundre år i hagen ved Store Milde i Fana. Vi snakker her om økologiske prosesser som skjer parallelt med gartnerens vedvarende skjøtsel av bestandene av kulturplanter, ikke om prosesser der naturen "tar tilbake" et grøntanlegg i form av en gjengroing av vill vegetasjon fra et pioner- til et klimaksstadium.

En praktisk konsekvens av bevaring av grøntanlegg vil være at deres innhold av plantegenetiske ressurser sikres. Siden gjenstående planter ved sin overlevelse har vist at de er klimasterke og trives på vokseplassen, vil de ha direkte nytteverdi innen planteforedling. Dokumentasjon, vern og oppformering av slike planter fra opprinnelige kilder vil være en særskilt oppgave knyttet til forvaltningen av anleggene, og vil ikke minst gi viktig materiale i arbeidet med restaurering og tilbakeføring av grøntanlegg til tidligere epoker.

De samlede verdiene og noen viktige kriterier

Det er i dette prosjektet viktig å peke på at grøntanlegg omfatter alle naturverdiene ovenfor, selv om det her ikke er rom for å utvikle et fullstendig og detaljert sett med verdikriterier for grøntanlegg som sammenfatter både kulturminne- og naturverdier. En slik oppgave hører hjemme i hovedprogrammet. Svært forenklet kan vi likevel si at begge typene av verdier kan deles i tre grupper:

1. De grunnleggende verdiene:
  - kunnskapsverdien for kulturminner og kulturmiljøer,
  - det økologiske samspillet og naturens egenverdi
2. Natur og kulturarv som grunnlag for opplevelse og livskvalitet, identitet og tilhørighet
3. Naturens og kulturarvens nytte- og bruksverdi

Ved vurdering av grøntanleggenes betydning på nasjonalt nivå vil det i hovedsak bli lagt vekt på de grunnleggende verdiene. De viktigste kriteriene knyttet til kulturminneforvaltningens kunnskapsverdier er *representativitet*, *autentisitet* og *fysisk tilstand*. Disse er aktuelle også for verdier knyttet til biologisk mangfold, og omtales her spesielt med tanke på verdivurdering av grøntanlegg.

Representativitet er trolig den viktigste parameteren når det skal gjøres et bredt utvalg av grøntanlegg i en verneplan. Utvalget bør være representativt for bredden av grøntanleggstyper, der forskjellige tidsperioder, geografiske områder, funksjoner og sosiale grupper er med. Representativitet må også ses i sammenheng med begrepene sjelden og typisk. Vurdering av sjeldenhet kan innebære både at et grøntanlegg eller elementer innenfor et anlegg som før var vanlig, nå er blitt sjeldent (f.eks. en hage med et stort antall sorter av høstfloks), eller at det alltid har vært sjeldent (f.eks. et valnøttre).

Autentisitet står for ekthet, sannferdighet og troverdighet, det vil si om grøntanlegget virkelig er det som det gir seg ut for å være. Ved vurderingen av aktuelle steder på UNESCOs verdensarvliste er autentisitet et viktig begrep. I følge UNESCOs retningslinjer kan et kulturminne sies å oppfylle kravene til autentisitet dersom dets kulturelle verdi er sannferdig og troverdig uttrykt gjennom et utvalg av kjennetegn, avhengig av hvilken type kulturarv det dreier seg om og den kulturelle sammenhengen den inngår i. Disse kjennetegnene er

1. form og design
2. materialer og substans
3. bruk og funksjon
4. tradisjoner, teknikker og forvaltningssystemer
5. beliggenhet og omgivelser
6. språk og andre former for immateriell kulturarv
7. ånd og følelse
8. andre indre og ytre faktorer

For grøntanlegg er det særlig de 5 første punktene som er viktige, men også punkt 7. Punkt 2 om autentisitet i *materialer og substans* omfatter både de "døde" elementene (jordsmonn, stein, trevirke og alt som er tilvirket) og det levende, det vil si alle plantene, kanskje også andre levende organismer. Selv om døde materialer også har en viss levetid som kan forlenges ved godt vedlikehold, er det likevel slik at det som i hovedsak skiller grøntanlegg fra andre kulturminner, er betydningen av den fjerde dimensjon, *tida*. Vegetasjonen gjennomgår en naturlig utvikling i løpet av et bestemt tidsrom, fra én vekstsesong til flere hundre år, der hvert nytt stadium er like autentisk som det forrige. Når et vindfelt eller skadd tre erstattes med et nytt av samme art, opprettholdes

anleggets autentiske artssammensetning. For vegetasjonen er kjennetegnet *form og design* i punkt 1 på samme måte avhengig av tidsdimensjonen, idet autenticitet som form knapt er mulig, bortsett fra i geometriske anlegg der all vegetasjon holdes klippet i faste størrelsesforhold. Som hovedregel vil det være et minstekrav til mengde originalmateriale i anlegget, både dødt og levende, for at det skal kunne sies å ha høy verneverdi.

Fysisk tilstand: Det må vurderes om grøntanlegget er i en slik fysisk tilstand at det lar seg bevare som kilde til kunnskap. Der vi har valget mellom flere mulige anlegg, vil det være naturlig å velge det som er best skjøttet og vedlikeholdt. Er det snakk om en sjelden hagetype, vil vi likevel kunne forsvare å ta vare på en hage som er gjengrodd og for øvrig i dårlig forfatning. Det viktigste når det gjelder grøntanlegg er i hvilken grad den opprinnelige utformingen av terrenget er i behold, med eventuelle konstruksjoner som skråninger, støttemurer og vannanlegg. Dersom mesteparten av terrenget er fysisk fjernet, f.eks. som en følge av vei- eller annen utbygging, blir verneverdien tilsvarende lav. I et anlegg der vegetasjonen er fjernet eller svært endret, men terrenget er uendret, er fortsatt muligheten til stede for å finne spor i grunnen gjennom en arkeologisk undersøkelse. Det er likevel de anleggene der både terreng og utstyr er intakt og vegetasjonen er skjøttet mest mulig kontinuerlig, som vil ha den høyeste verneverdien i forhold til både kulturminneverdiene og naturverdiene.

Hvilke kriterier det legges mest vekt på, er avhengig av de aktuelle grøntanleggene eller grøntområdene vi står overfor. De ulike kriteriene knyttet til vurdering av kunnskaps- og opplevelsesverdiene kan ofte overlappe og underbygge hverandre. Det er de samme kriteriene som brukes enten det gjelder utvalgelse til en verneplan, vern/fredning eller dispensasjon. Ikke alle kriterier lar seg like lett anvende på grøntanlegg som på andre kulturminner, men ofte er det slik at jo flere kriterier et grøntanlegg fyller, desto høyere blir verneverdien. Beslutningene baseres alltid på å bevare mer av eksisterende grøntanlegg framfor å legge om og bygge nytt.

På grunnlag av RAs vernestrategi og en eventuell ny veileder om kulturminneverdi og utvalgelse av kulturminner bør det under hovedprogrammet arbeides videre med å tilpasse strategien til emnet grøntanlegg. Dette vil danne et grunnlag for en bedre registrerings- og dokumentasjonspraksis i framtida, og for den generelle debatten om vern og forvaltning av grøntanlegg.

Oppsummering av 1.1 Verneideologi og verdikriterier

* Vernekriteriene videreutvikles og tilpasses grøntanlegg under hovedprogrammet.

1.2 Begrepsavklaring

For å begrunne en verneplan for grøntanlegg, er det avgjørende at vi har et sett med begreper som er konsistente og dekkende for dette formålet. Vi må arbeide med begreper som er tilpasset Riksantikvarens kulturminnedatabase Askeladden, der grøntanleggene skal registreres og beskrives. Samtidig må de begrepene vi velger, stemme med den terminologien som er i bruk innenfor fagområdene landskapsarkitektur og grøntmiljø, uten at vi påtar oss å videreutvikle terminologien på disse områdene. Første fase i forprosjektet har derfor vært å rydde og sortere i de begrepene som har vært brukt til nå.

* *Fra ”historiske hager og parker” til ”grøntanlegg”*

Under hele søknads- og forprosjektperioden i dette prosjektet har vi brukt begrepene ”historiske hager og parker”. Disse begrepene har tradisjoner i de norske fagmiljøene tilbake til 1980-tallet, og er trolig en direkte oversettelse av det engelske uttrykket *historic parks and gardens*. I det engelske språket er betegnelsen *historic* brukt om alle typer kulturminner og kulturmiljøer av historisk interesse og verdi (*historic building, historic environment*). Selv om vi på norsk tidligere ikke fulgte denne skikken, finnes det i dag en rekke eksempler på at uttrykket ”historiske bygninger” er i bruk i samfunnet (f.eks. Statsbyggs nettsider). Betegnelsen ”historisk” betyr i dagligtalen at kulturminnet har en historisk verdi i lokal, regional eller nasjonal sammenheng.

Det er likevel et faktum at innenfor kulturminneforvaltningen og i Askeladden har betegnelsen ”historisk” ikke vært brukt om andre kulturminner enn hager og parker, der det til gjengjeld har vært et fast vedheng. Det er derfor logisk at vi utelater det helt og holdent, både i Askeladden og i hovedprogrammet. Likevel vil betegnelsen ”historiske hager” og ”historiske grøntanlegg” være i fortsatt bruk i fagmiljøene og ellers i samfunnet, særlig dersom ”historiske bygninger” blir et vanligere uttrykk. Uttrykket har også paralleller ikke bare til Storbritannia, men også til Tyskland og andre land.

Når begrepsparet ”hager og parker” nærmest har vært et fast uttrykk, har dette ikke bare med påvirkningen fra engelsk å gjøre, men også med ordlyden i Lov om kulturminner av 1978. I § 15 *Fredning av bygninger, anlegg m.v. fra nyere tid*, heter det i annet ledd:

”Byggverk og anlegg som kan fredes etter første ledd er bl.a. kulturminner som nevnt i § 4 første ledd bokstavene a - j uavhengig av alder, særskilte anlegg som parker, hageanlegg, alleer m.v. og offentlige minnesmerker og andre steder som viktige historiske minner knytter seg til.”

Etttersom vi i hovedprogrammet har som et hovedmål å oppnå en best mulig bredde både i registreringene av ”hager og parker” i Askeladden og i utvalgte anlegg i verneplanen, er det avgjørende at vi kan anvende et begrep som omfatter alle typer, menneskeskapte anlegg utendørs. På samme måte som bygninger både kan ha opphav i folkelig byggeskikk og være arkitekttegnet, vil også grøntanlegg dekke hele spekteret fra folkelige hager og ”selvgrodde” kirkegårder til anlegg prosjektert av hage- og landskapsarkitekter, medregnet anlegg for nye fellesskapsbehov i moderne tid.

I dagens fagterminologi er begrepet *grøntanlegg* det mest brukte generelle og overordnede begrepet for alle slags enkeltanlegg utendørs, private og offentlige. Grøntanlegg kan defineres som *anlegg med en klar avgrensning, planlagt og bygd av mennesker i urbaniserte strøk og andre typer kulturlandskap*, i motsetning til naturområder som enten er innlemmet i tettbebyggelsen eller utgjør større, sammenhengende deler av grønnstrukturen i tettbygde områder. Grøntanleggene kan være

knyttet til en bygning eller et bygningsmiljø, men kan også være frittliggende. En type utendørs anlegg eller uterom som kanskje ikke synes å falle inn under begrepet grøntanlegg, vil være gateløp, torg og plasser med fast beleg, steinutsmykning o.l., med få eller ingen grønne elementer. Slike anlegg defineres likevel inn under grøntanlegg i Riksantikvarens videre arbeid. Det betyr at artsbetegnelsen "plass" kan flyttes over til denne kategorien.

I byer, tettsteder og kulturlandskapet for øvrig finnes det også større grønne områder som kan være av kulturhistorisk verdi, uansett om de er prosjektert av landskapsarkitekter eller ikke. Begrepet *grøntområde* er overordnet i forhold til *grøntanlegg*, og kan defineres som *områder som i hovedsak er planlagt av mennesker, men der vesentlige innslag av natur kan utgjøre en viktig del*. Som eksempler kan nevnes Falstadskogen ved Levanger (fangeleir under 2. verdenskrig), friarealer i boligområder og turveysystemer i byer og tettsteder. Et grøntområde kan sies å være større i utstrekning enn et grøntanlegg, og kan derfor inneholde et eller flere grøntanlegg, f.eks. et friareal med en eller flere lekeplasser.

Grønnstruktur er en betegnelse i planleggingsterminologien for summen og fordelingen av grønne arealer i byer og tettsteder. Selv om både grøntanlegg og grøntområder befinner seg innenfor grønnstrukturen, brukes ikke dette begrepet til å avgrense konkrete arealer, men heller til å beskrive et planprinsipp.

* **Revisjon av Askeladden**

De begrepene som er i bruk for å systematisere registreringene i databasen Askeladden, må også ligge til grunn for begrepsbruken i grøntanleggsprosjektet. Denne begrepsbruken vil trolig ikke samsvare helt med den faglige terminologien innenfor landskapsarkitektur og beslektede fag, men må ses som et redskap i kulturminneforvaltningens systematisering av data i arbeidet med å lage en verneplan for grøntanlegg. Den oppbygningen Askeladden har fått, ligger fast, men i tråd med en revisjon som er på trappene i løpet av 2008, er det mulig å gjøre en mindre tilpasning. Figur 1 viser oppbyggingen av Askeladden ved utgangen av 2007, og figur 2 forslaget til revisjon våren 2008. De begrepene som er uthevet, er de som omfattes av endringsforslaget.

Systemet består av to nivåer, der *lokalitet* utgjør det overordnede nivået og *enkeltminne* detaljnivået. I tillegg finnes et overordnet nivå, *kulturmiljø*, som i Askeladden i dag bare benyttes om verdensarvområder og kulturmiljøfredninger. På lokalitets- og enkeltminnenivåene er objektene inndelt i kategorier, som igjen er inndelt i arter. Det spesielle er at begrepet *historisk hage* har eksistert i databasen som en ekstra kategori av enkeltminner uten noen tilsvarende kategori på lokalitetsnivået. Under *historisk hage* finnes det bare 4 arter, og 3 av disse utgjør de samme begrepene som omfattes av kml § 15. Samtidig er *grøntanlegg* brukt som en art av *annen kulturminnelokalitet*, sidestilt med f.eks. idretts-/rekreasjonsanlegg.

Den eksisterende inndelingen er problematisk på flere måter.

- *Grøntanlegg* som artsbetegnelse under *annen kulturminnelokalitet* blir for snever på dette nivået.
- *Historisk hage* som kategoribetegnelse for enkeltminner blir misvisende der det f.eks. er registrert en frittstående allé som ikke er en del av noen hage eller park, som Borgestadalleen i Skien.
- Det mangler en dekkende betegnelse på lokalitetsnivået for enkeltminnekategorien *historisk hage*.

I tråd med definisjonene ovenfor kan det trekkes følgende **konklusjon**:

- *Grøntanlegg* bør erstatte *historisk hage* som begrep på enkeltminnenivået.

- Som en ny art av grøntanlegg (i tillegg til hage, park, allé og tuntre) foreslås som foreløpig betegnelse *annet grøntanlegg*, som i praksis kan omfatte alle slags grøntanlegg. Det er fullt mulig å utvide lista ytterligere etter hvert som nye behov oppstår. Det er alt nå ønskelig å overføre de eksisterende artsbetegnelsene ”privat gravsted” og ”plass” til denne kategorien.
- *Grøntområde* bør gå inn som ny kategori på lokalitetsnivået over *grøntanlegg*. Hvilke artsbetegnelser på grøntområder som skal brukes, bør utredes nærmere. Eksemplene i figur 2 er ment som forslag.

Selv om det i NIKUs oppdrag ikke inngikk en nærmere drøfting av begrepsbruken, er forslaget om å innføre *annet grøntanlegg* som en ny art av grøntanlegg i overensstemmelse med anbefalingen i deres rapport (kap. 4 s. 8). NIKUs liste over kategorier av grøntanlegg i dette kapitlet vil være ett av flere utgangspunkter for en videre utvikling av registreringsskjemaet i Askeladden.

Et forslag til en revidert struktur i Askeladden er vist i fig. 2. I den nye strukturen vil ethvert anlegg som er identifisert som grøntanlegg innenfor en lokalitet, få en av de 7 artsbetegnelsene for enkeltminne (hage, park, allé, tuntre, plass, privat gravsted eller annet grøntanlegg). For ”annet grøntanlegg” kan vi trolig finne en underdeling i flere artsbetegnelser i løpet av hovedprogrammet. Her kan det bli nødvendig å ta en diskusjon om kirkegårder/gravplasser fra nyere tid, dvs. uten automatisk fredete gravminner og kulturlag, på sikt skal registreres under grøntanlegg, mens middelalderkirkegårdene fortsatt er en art av ”arkeologisk enkeltminne”. De få fredete private gravstedene som allerede er registrert i Askeladden, kan likevel overføres til grøntanleggs-kategorien allerede i 2008.

I Askeladden registreres også *fredete kulturmiljøer* og *verdensarvsteder*. De grøntområdene og grøntanleggene som er definert innenfor disse områdene, registreres i Askeladden på henholdsvis lokalitets- og enkeltminnenivå, og er søkbare på linje med alle de andre grøntanleggene.

Oppsummering av 1.2 Begrepsavklaring

Se figur 2 nedenfor.

- * Hovedprogrammet endrer navn fra ”Forvaltning av historiske hager og parker i Norge” til ”Forvaltning av grøntanlegg med kulturhistorisk verdi”.

LOKALITET

Kategori	Art
Arkeologisk lokalitet	Div.
Bygningslokalitet	Gårdstun mv.
Kirkested	Div.
Kulturminne under vann	Div.
Teknisk/industriell lokalitet	Jernbaneanlegg mv.
Annen kulturminne-lokalitet	Idretts/rekreasjonsanlegg, grøntanlegg mv.
(Ingen lokalitets-kategori)	

ENKELTMINNE

Kategori	Art
Arkeologisk enkeltminne	Gravhaug, kirkegård mv.
Bygning	Bolig, stabbur mv.
Kirke	Kirke, kapell, fjernet kirkebygg mv.
Enkeltminne under vann	Div.
Teknisk/industrielt enkeltminne	Bru, demning, kai/brygge mv.
Andre enkeltminner	Stupetårn, port-portal, minnesmerke, plass, privat gravsted mv.
Historisk hage	Hage, park, allé, tuntre

Figur 1. Struktur og begrepsbruk i Askeladden inntil utgangen av 2007.

LOKALITET

Kategori	Art
Arkeologisk lokalitet	Div.
Bygningslokalitet	Gårdstun mv.
Kirkested	Div.
Kulturminne under vann	Div.
Teknisk/industriell lokalitet	Jernbaneanlegg mv.
Annen kulturminne-lokalitet	Div.
Grøntområde	Turvei, friareal, krigsminne-område, badeanlegg mv.

ENKELTMINNE

Kategori	Art
Arkeologisk enkeltminne	Gravhaug, kirkegård mv.
Bygning	Bolig, stabbur mv.
Kirke	Kirke, kapell, fjernet kirkebygg mv.
Enkeltminne under vann	Div.
Teknisk/industrielt enkeltminne	Bru, demning, kai/brygge mv.
Andre enkeltminner	Stupetårn, port-portal, minnesmerke, vollgrav mv.
Grøntanlegg	Hage, park, allé, plass, tuntre, privat gravsted, annet grønntanlegg

Figur 2. Forslag til revidert struktur og begrepsbruk i Askeladden f.o.m. våren 2008.

HVILKE GRØNTANLEGG SKAL VI VERNE?

1.3 Oversikt over grøntanlegg av kulturhistorisk verdi i Norge

Et overordnet mål for hovedprogrammet er å finne ut *hva* vi skal verne av grøntanlegg i Norge. For det formålet trenger vi å bygge opp et register og en kunnskapsdatabase over kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg av alle kategorier over hele landet. Denne databasen vil dermed kunne danne grunnlaget for å velge ut grøntanlegg som skal være med i en landsverneplan.

Kulturminnedatabasen Askeladden utgjør den naturlige plasseringen av denne dokumentasjonen, som dermed vil være tilgjengelig for hele kulturminneforvaltningen. I Askeladden finnes allerede de grøntanleggene som er fredet etter kulturminneloven, og RA v/ Anna-Lena Eriksson er i ferd med å legge inn de 400 anleggene fra RA-prosjektet 1984-85. Dette arbeidet avsluttes i 2008.

For det videre arbeidet i hovedprogrammet er det i hovedsak to framgangsmåter som vil være aktuelle når det gjelder å skaffe oversikt over norske grøntanlegg av kulturhistorisk verdi:

a. Gjennomgang av eksisterende arkiver og registre

* *Registre over anlegg av historisk verdi*

* *Andre registre*

b. Nye registreringer i felt ved hjelp av en tilpasset metode for utvelgelse og evaluering

Begge arbeidsmåtene må tas i bruk, og vil ha forskjellig omfang og konsekvenser.

1.3 a Gjennomgang av eksisterende arkiver og registre

Den viktigste grunnen til at eksisterende arkiver og registre bør gjennomgås, er at noen av dem inneholder oversikter over grøntanlegg som relevante fagmiljøer allerede har vurdert som verdifulle. En gjennomgang vil kunne avdekke huller og skjevheter i utvalget, og verddivurderingene vil kunne etterprøves. Andre arkiver og registre inneholder indirekte informasjon om et stort antall grøntanlegg, der det ikke er den historiske verdien ved anleggene som er hovedsaken, men der informasjonen likevel kan ha betydning for å få med flere kategorier grøntanlegg i Askeladden.

I tabellen nedenfor gis en oversikt over 6 arkiver/registre i Norge. 5 av disse er i følge NIKU de viktigste kildene til kunnskap om eldre grøntanlegg i Norge, og bør derfor danne grunnlaget for RAs arbeid med hovedprogrammet (NIKUs konklusjon s. 39). Her tar vi altså med ett til (Hedmark fylkeskommune). Se kapittel 5 i NIKU-rapporten for en mer utfyllende beskrivelse av relevante arkiver, registre, databaser etc.

* *Registre over anlegg av historisk verdi*

De 5 arkivene der grøntanleggene er tatt med på grunn av sin historiske verdi, gir et verdifullt grunnlag for hovedprogrammet ved at det foreligger en form for evaluering som kan etterprøves. De arkivene som beskrives, er listet som 1-5 i oversikten i fig. 1.

1. Institutt for landskapsplanlegging, seksjon prosjektering og design ved Universitetet for miljø- og biovitenskap (UMB) på Ås, forvalter arkivmaterialet fra NLVF-prosjektet *Undersøkelser av eldre norske hager 1958-63*. Arkivet inneholder oppmålinger, fotografier og beskrivelser av ca. 400 hager i alle fylkene bortsett fra Troms og Finnmark. Prosjektet var initiert av prof. Olav Aspesæter, og registreringene ble utført av Egil Gabrielsen og Magne Bruun ved dav. Institutt for hagekunst, Norges landbrukshøgskole (NLH).

Grunnlaget for prosjektet, og dermed for utvalget av anlegg, var C.W. Schnitlers verk *Norske haver i gammel og ny tid* (1916). Som kunsthistoriker var Schnitler opptatt av utviklingen av hagekunsten i Norge, og de anleggene han registrerte og beskrev, var mer eller mindre

tydelige eksempler på denne delen av kunsthistorien. Dermed ble også utvalget konsentrert om de hagene som kunne dokumentere stilutviklingen, det vil stort sett si overklassens hager, mens småkårsfolks nyttepregete hager med beskjedne pryddinnslag kom i bakgrunnen. Denne

	Lokalisering/eier	Navn	Opprinnelse	Utført	Materiale	Antall anlegg
1	Institutt for landskapsplanlegging, UMB, Ås	Undersøkelser av eldre norske hager	NLVF-prosjekt	1958-63	Fotografier (s/h, dias), kart, skr. historikk	400
2	Riksantikvaren	Historiske hager	RA-prosjekt	1984-85	Fotografier (s/h, dias), skr. rapport	400
3	Riksantikvaren	Hager i Akershus	Fortidsminneforeningen avd. Oslo-Akershus	1988 (?)	Skr. rapport m. oppmålingskart + skjema	200
4	Hedmark fylkeskommune	Registrerte hager i Hedmark	Fylkeskommunen, pilotprosjekt	2005-08 (?)	Skr. rapport for hver kommune	70 (?)
5	Norsk landbruksmuseum, Ås	Skards samlinger	Torfinn Skard/Hovedbiblioteket, UMB	1930-67	Fotografier (s/h), alle typer dokumenter	Ukjent
6	Institutt for plantevitenskap, UMB, Ås	Oddvin Reisæters arkiv	Instituttet	1950-78	Dias og befaringsnotater	Ukjent

Figur 3. Oversikt over de viktigste arkivene som inneholder registreringer av eldre grøntanlegg i Norge

grunnholdningen preget også undervisning og forskning i hagekunstens historie ved NLH i hele første halvdel av 1900-tallet, og ga det direkte utgangspunktet for NLVF-prosjektet på 1960-tallet. Prosjektet bygget altså på det underforståtte synet at stilpregete prydhager er av større kulturhistorisk verdi enn nyttehager, noe som trolig er nokså parallelt med datidas syn på verdiene i byggekunst og byggeskikk. Schnitler rangerte likevel ikke de hageanleggene han beskrev etter deres verdi, annet enn i sammenligning med andre anlegg fra samme periode, som når det gjaldt Gamlehagen i Rosendal: *"Den er ikke alene en av de ældste og interessanteste i landet, men vistnok den, som bedst har bevaret sin alderdommelige og stilfulde karakter."* (Schnitler I s. 140.) Dermed er det kanskje mulig å utlede hvordan Schnitler rangerer de hagene og parkene han beskrev, men dette er heller en oppgave for forskningen enn for forvaltningen.

2. Riksantikvarens prosjekt 1984-85 besto i en oppdatering av dataene om de 400 hagene i NLHs prosjekt *Undersøkelser av eldre norske hager 1958-63*, og ble utført av Nina Wang Bjørsvik, Sigrid Paulsen og Axel Chr. Mykleby (prosjektleder) i samarbeid med Magne Bruun. Materialet består av fylkesvise permer med bl.a. kopier av 1960-tallsregistreringene, nye fotografier og en skriftlig sluttrapport, der anleggene er vurdert og rangert etter tilstand og historisk verdi i klassene 1-3, med 3 som høyeste verneverdi.

Det viktige ved dette prosjektet er at det viderefører det opprinnelige NLH-materialet gjennom en strukturering av registreringene etter faste kriterier, og rangerer anleggene i 3 klasser etter en oppdatering av tilgjengelig informasjon. Med dette tok RA et første skritt mot en

forvaltningsstrategi for ”historiske hager og parker”, men uten at det ble gjort noe mer konkret med saken etter at prosjektet var avsluttet og materialet innlemmet i arkivet.

3. Fortidsminneforeningen avd. Oslo-Akershus gjennomførte i siste halvdel av 1980-tallet en registrering av ca. 200 hager i 8 kommuner i Akershus. Arbeidet ble utført av landskapsarkitektstudenter, bl.a. Merete Haug og Ragnhild Momrak. Utvalget var basert på de hageanleggene som kommunene selv trakk fram, alle eldre enn 1930, og de fleste ikke registrert tidligere. Registreringene ble avsluttet i 1989 (?) på grunn av mangel på midler. Riksantikvaren oppbevarer materialet, som omfatter bl.a. oppmålingskart og beskrivelser, ført inn i et skjema som foreningen utarbeidet sammen med studentene. Se NIKUs rapport, vedl. 5 s. 57. Skjemaet har en rubrikk for vurdering av ”historisk interesse” som liten, middels eller stor. Arbeidet resulterte i rapporten *Registrering av eldre hager i Akershus*.

I denne rapporten er utvalget i større grad gjort ut fra en mer folkelig vurdering av hva som er en interessant og gjerne flott og innholdsrik hage. Utvalget var for en stor del basert på forslag fra de lokale hagelagene, som trolig også la vekt på hvordan eieren holdt hagen i stand. Materialet omfatter dermed både gårds- og villahager av forskjellig størrelse, mange med frukt- og kjøkkenhager. Dette materialet bør derfor analyseres for å finne ut hvordan kriteriene for ”historisk interesse” er anvendt.

4. Hedmark fylkeskommune gjennomførte 2002-07 en registrering av (antall?) hage- og parkanlegg ved gårder og eneboliger i 9 kommuner i fylket, som ett tema innenfor rammen av pilotprosjektet for fylkesvise verneplaner for kulturminner og kulturmiljøer (NIKU vedl. 4 s. 55.) Arbeidet er utført av Ingeborg Mellgren Mathiesen (prosjektleder), Bjørn Anders Fredriksen og Unni Dahl Grue. Sluttrapporten er ikke ferdigstilt. Prosjektet omfatter bl.a. hageanleggene knyttet til alle fredete bygninger i de aktuelle kommunene. Anleggene ble valgt ut på grunnlag av brev til alle hageeiere i fylket, og registreringer er gjort der eieren var positiv.

Ettersom rapporten skal gi grunnlag for en verneplan for grøntanlegg i Hedmark, innebærer den også en verdivurdering og rangering av anleggene i lav, middels og høy verneverdi. Når mange av anleggene er knyttet til fredete bygninger, peker dette mot storgårdshager. Det er likevel også tatt med enkelte husmannshager, men problemet er at disse ikke i særlig grad er tatt vare på. Sammenfatningen av dette prosjektet vil bli et viktig grunnlag for hovedprogrammet, og vil foreligge i elektronisk form.

5. Skards samlinger er plassert ved Norsk landbruksmuseum på Ås, og omfatter hagebrukslærer Torfinn Skards (1891-1967) samlede dokumentasjon av norske hagebrukshistorie, etablert fra 1930-tallet til 1967. Materialet utgjorde underlaget for boka *Hagebruk og gartneri i Norge* 1963, og omfatter stoff om et ukjent antall norske hager, trolig flere hundre. Skard donerte samlingene til dav. Norges landbrukshøgskole i 1962. Samlingene omfatter blant mye annet et geografisk register på kartotek kort, og er altså ikke digitalisert.

Til forskjell fra C.W. Schnitler beskriver Torfinn Skard ikke bare hagekunstens, men hele hagebrukets historie. Han tar derfor med alle hager han har funnet dokumentasjon om fra de tidligste tider til 1950-tallet, det vil si både pryd- og nyttehager. Vi kan anta at ethvert hageanlegg som er nevnt i historiske kilder, hadde en betydning i sin samtid, og er derfor av kulturhistorisk verdi for oss i dag. Skard har ikke rangert anleggene etter noen skala.

* *Andre registre*

De fleste andre registrene som kan være av interesse for grøntanleggsprosjektet, har bare indirekte opplysninger om anleggene, men desto mer detaljerte data om f.eks. plantene. I tabelloversikten i fig. 3 viser vi bare ett register av denne typen:

6. Oddvin Reisæters arkiv ved Institutt for plante- og miljøvitenskap, faggruppe grøntmiljø, UMB (tidl. Institutt for dendrologi og planteskoledrift) er et diasarkiv med tilhørende befaringsrapporter. Arkivet ble bygd opp mellom ca. 1950 og 1980 av professor Oddvin Reisæter (1913-83), og omfatter ca. 60 000 bilder av planter. Bildene ble tatt for å dokumentere vekst og tilstand hos grøntanleggsplanter over hele landet, og var i mange år hovedkilden for illustrasjoner brukt i undervisningen i emnet landskapsplanter. Instituttet har de senere årene bygd opp en digital bildedatabase på ca. 2500 nye bilder, der enkelte av de gamle diasene er skannet inn.¹

Dette innebærer at man gjennom opplysningene om voksested for plantene kan lokalisere et foreløpig ukjent antall grøntanlegg over hele landet, inkludert Toms og Finnmark. Det samme potensialet har også databasene ved de botaniske hagene.

I tillegg finnes det flere liknende registre som kan by på store utfordringer når det gjelder ressursbruk i hovedprogrammet. NIKU omtaler den viktigste typen som *Planteregistreringer utført av universitetene og de botaniske hagene i Norge og Norsk Genressurssenter* (s. 12 i rapporten). Især Genressurssenterets arbeid de senere årene kan vise seg å gi mer direkte informasjon om grøntanleggenes verdi. Også kommunale fagetater innenfor grøntmiljø har dataregistre over store trær, lekeplasser mv. som de har skjøtselsansvar for.

Vi nevner også at *Direktoratet for naturforvaltning (DN)* har en egen database, *Naturbase*, der alle områder og enkeltforekomster som er vernet etter naturvernloven, er registrert. Før kulturminneloven av 1978 var en realitet, ble 3 hageanlegg vernet med hjemmel i naturvernloven, først og fremst på grunn av sin rikholdige og godt bevarte vegetasjon. Disse anleggene er Linderud i Oslo, Austad i Drammen og Holden i Telemark. På Austad er ”alleer og tregrupper” fredet som naturminne – botanikk, men ikke hageanlegget som helhet (<http://dnweb12.dirnat.no/nbinnsyn/asp/faktaark.asp?iid=VV00000596>).

Pr. 1. juli 2004 var 102 naturminner fredet etter naturvernloven, først og fremst geologiske forekomster og enkelttrær eller tregrupper. Denne formen for fredning var typisk for det tidlige naturvernet, men enkelttrær fredes ikke lenger etter denne loven. Det typiske biologiske naturminnet er et enkeltstående tre, noen med navn (”Gullgrana”, ”Storeiki”, ”Svenskfurua”), som det gjerne knytter seg en historie til. Det eldste naturminnet er eika ”Den gamle mester” ved Krødsherad prestegård, fredet i 1914. En gjennomgang av Naturbase vil avklare hvilke grøntanlegg, trær og tregrupper som det vil være naturlig å ta med en referanse til i Askeladden.

Oppsummering av 1.3 a: Gjennomgang av eksisterende arkiver og registre

- * Av de 5 første arkivene/registrene består 3 av registreringer av grøntanlegg over nesten hele landet og 2 av registreringer fra enkeltfylker, alle med en form for evaluering og/eller rangering av anleggene.
- * Der anleggene rangeres, gjøres dette i forhold til en verdiskala med 3 klasser (lav, middels og høy verdi).

¹ Billing-Hansen, O. og Moulton, M. 2007: Bruk av digital bildearkiv i undervisningen. Eksempel fra et kurs i landskapsplanter. http://norgesuniversitetet.no/filearchive/NUV-skrift_2-2007.pdf

- * Det 6. arkivet/registeret representerer en type registreringer som kan knyttes til et stort antall grøntanlegg ved gjennomgang av materialet, og uten noen form for evaluering av anleggene.
- * Registerne overlapper til en viss grad.
- * Genressurssenterets fortløpende arbeid må sjekkes ut.
- * En gjennomgang av alle 6 registrene (pluss materiale fra bl.a. Genressurssenteret og DN's Naturbase) vil trolig gi ei liste på langt flere enn de 400 grøntanleggene som finnes i Askeladden.

1.3 b Nye registreringer i felt

Det eksisterer en del metoder for å registrere grøntanlegg, men få er utformet for å registrere anleggenes kulturhistoriske verdi. Dette punktet må bearbeides videre. Som diskusjonsunderlag gjengis registreringsskjemaet for "Nytt liv i gamle hager", deltema innenfor Hedmark fylkeskommunes verneplan *Kulturminner for Hedmarks framtid*. Tilføyelser er **uthevet**. Ved siden av dette skjemaet foreligger det et registreringskart for hvert anlegg i 1:500.

Er huset registrert i SEFRAK: Reg. nr. i SEFRAK	Er hagen registrert tidligere: Når:	
Navn Byggeår, hus Stilart, hus	Eier Adresse	Kommunenr. Kommune
Lokalbetegnelse	Bruker Adresse	G.nr.,b.nr. GAB-nr.
Opprinnelig funksjon	Stedsnavn	Arealbrukskategori i kommuneplan
Nåværende funksjon	Hagetype	Reguleringsformål
Foto Fotograf		
Kartutsnitt Kartreferanse		
Informanter	Fotoarkiv referanser	Gamle hageplaner Årstall
Historikk		
Opprinnelig stilart Anlagt	Dagens stilart Anlagt	Andre endringer Årstall
Beskrivelse av anlegget		
Viktige elementer	Vegetasjonens tilstand Vedlikehold	Detaljer
Trær	Busker	Stauder
Befaring, navn	Dato	
Andre tilstedeværende	Andre opplysninger	
Befaring med fagperson, navn	Dato	
Befaringsreferanse	Verne vurdering	

HVORDAN VERNER VI GRØNTANLEGG?

Når det gjelder *hvordan* vi skal ta vare på verdifulle grøntanlegg, vil vi gjennom hovedprogrammet kunne få fram en samlet oversikt over de **virkemidlene** kulturminneforvaltningen har til rådighet i forhold til forskjellige typer eiere, og drøfte hvordan de best kan brukes på dette feltet. Verneplanen må omfatte en strategi for å ta i bruk mange forskjellige virkemidler. I RAs vernestrategi omtales følgende:

- Informasjon, kommunikasjon og kunnskap
- Juridiske virkemidler
- Økonomiske virkemidler
- Verne- og forvaltningsplaner
- Praktiske virkemidler – retningslinjer for å ivareta kulturminneverdiene

RA arbeider på et bredt felt med alle disse oppgavene, og i hovedprogrammet blir det nødvendig å gå gjennom eksisterende praksis hos RA og kulturminneforvaltningen for øvrig for å se hvordan virkemidlene skal anvendes når det gjelder grøntanlegg. NIKU trekker fram utvikling av *skjøtselsplaner, tilskuddsordninger og utdanning av fagkompetanse* som tre hovedemner det må arbeides videre med i hovedprogrammet, og gir en god oversikt over status på området. Det vises til NIKUs rapport kap. 6 s. 23-25 og vedl. 1 og 2. I de følgende avsnittene 1.4-1.6 blir disse temaene diskutert, men delvis under andre overskrifter.

1.4 Eierformer

En av forutsetningene for å komme fram til fornuftige forvaltningsordninger, er systematisk kunnskap om de personene, etatene, organisasjonene og andre som eier og forvalter grøntanlegg av kulturhistorisk verdi. Hver gruppe av eiere har forskjellige forutsetninger for å gjennomføre skjøtsel og vedlikehold slik at verdiene skal overleve i overskuelig framtid. Forholdet til eiere av grøntanlegg kan i hovedsak utvikles på samme måte som forholdet til eiere av bygninger og andre kulturminner og kulturmiljøer, og i samarbeid mellom flere avdelinger hos RA.

Kulturminneforvaltningen som helhet må arbeide på flere måter, det vil si både med generelt opplysningsstoff om bevaring av grøntanlegg, og med en direkte kontakt med private og offentlige eiere av verneverdige enkeltanlegg over hele landet når disse registreres i Askeladden. Når et grøntanlegg fredes eller det treffes andre forvaltningsvedtak, gir dette store pedagogiske muligheter.

I NIKUs rapport (kap. 6 s. 23) er eierformene kort listet opp, men ikke drøftet i forhold til deres betydning for hovedprogrammet:

- private: enkeltpersoner, organisasjoner, stiftelser
- statlige
- fylkeskommuner
- kommuner
- museer

Vi går her gjennom de forskjellige typene av eiere, og peker på noen viktige trekk ved eierformen som får betydning i det videre arbeidet med utviklingen av forvaltningsordninger for grøntanlegg.

- **Private eiere** (enkeltpersoner, familier) utgjør i Norge flertallet av befolkningen. I følge Statistisk Sentralbyrå (SSB) januar 2006 var det 2,2 millioner boliger i landet, hvorav 1,2 millioner var eneboliger, det vil si småhus med hage. I 2001 var andelen av husholdninger som bodde i småhus med hage vel 80 %, og ca. 75 % av disse eide sin egen bolig, tall som er blant de høyeste i Europa.

Antall privatpersoner med egen hage i Norge utgjorde i 2001 opp mot 3,4 millioner. Blant disse er det store geografiske, aldersmessige, etniske og andre variasjoner.

Private hageeiere er med andre ord en stor og uensartet gruppe der holdningen til hagearbeid og planter kan variere fra likegyldighet eller direkte motvilje til stor entusiasme. Hva slags holdning som betyr størst trygghet for de kulturhistoriske verdiene i hagen, er likevel ikke åpenbart, ettersom kreative entusiaster gjerne gjør en mengde endringer. En gjengrodd hage der ingenting er rørt, kan være enkel å tilbakeføre til en opprinnelig utforming. I Norge er entusiastene først og fremst medlemmer av Det norske hageselskap og dermed tilknyttet lokale hagelag. I tillegg finnes andre norske, nordiske og internasjonale foreninger for hageinteresserte, som regel med egne publikasjoner, og et økende antall opplysnings- og diskusjonssider på Internett. Eneboligeiere kan også være medlem av Huseiernes landsforbund, Fortidsminneforeningen, velforeninger og andre organisasjoner. Bevisste og organiserte hageeiere har altså flere potensielle kunnskapsarenaer der det sentrale nok vil være nytteverdien for egen utfoldelse i hagen, men der de også *kan* få opplysning om hagehistorie og bevaringssspørsmål.

Kulturminneforvaltningen må derfor få fram sitt budskap på de samme arenaene. De uorganiserte og/eller uinteresserte hageeierne representerer den største utfordringen. Der hagen omfattes av en reguleringsplan, evt. med formål bevaring, kan bestemmelsene til planen gi noen viktige føringer for en bevaringspraksis (f.eks. når det gjelder vegetasjon og gjerder) i den grad eieren følger dem og kommunen utøver tilsyn.

Halvparten av innvandrerne har tilgang til egen hage

Bare 3 prosent av personer uten innvandrerbakgrunn har verken tilgang til hage, balkong, veranda eller terrasse. Blant innvandrere med afrikansk bakgrunn er det tilsvarende tallet nesten 20 prosent. Andelen med tilgang til egen hage er betydelig større for personer uten innvandrerbakgrunn. Vel 80 prosent av disse har tilgang til egen hage, mot knappe 50 prosent blant innvandrerne. Andelen er lavere i Oslo, men forskjellen er stort sett den samme (40 mot 20 prosent). Både i landet som helhet og i Oslo er andelen som har tilgang til egen hage lavest blant personer med afrikansk bakgrunn. I Oslo har om lag en tredjedel av befolkningen tilgang til felles hage med naboer. Denne andelen er om lag like høy for personer med og uten innvandrerbakgrunn. (SSB, Folke- og bolig tellingen 2001.)

- Private organisasjoner, stiftelser, bedrifter og andre vil på samme måte inneha en svært varierende bevissthet overfor de kulturhistoriske verdiene de forvalter. Samtidig bestyrer de eiendom på vegne av et fellesskap, og er underlagt medlemmenes, styrets og offentlighetens kontroll. Kontakten med denne typen private eiere byr derfor på andre utfordringer.

- **Offentlige eiere, dvs. kommunesektoren (kommunene, fylkeskommunene) og staten,** eier og forvalter eiendom på hele befolkningens vegne, samtidig som de i flere sammenhenger skal fungere som rådgivere overfor private eiere. Hver av disse offentlige aktørene har ansvaret for forvaltningen av egne kulturminner og kulturmiljøer. Kommunene utøver dette ansvaret primært gjennom sin forvaltning av plan- og bygningsloven. Både kommuner og fylkeskommuner har i varierende grad laget temaplaner for kulturminner for sitt geografiske område. Det varierer også om egne eiendommer omfattes av planene. Staten har tatt et samlet grep om forvaltningen av kulturminner og kulturmiljøer innenfor egne eiendommer gjennom sitt arbeid med landsverneplaner.

- Kommunene eier en rekke grøntanlegg for opphold og rekreasjon for allmennheten, fra parker og torg til skolegårder og idrettsanlegg, i tillegg til større friluft- og grøntområder. Opplysninger om disse anleggene er i varierende grad nedfelt i kommunale kart, arkiver, databaser og andre oversikter. Bare større kommuner og bykommuner har hatt landskapsarkitekt- og anleggsgartnerstillinger med ansvar for grøntanlegg. Gjennom flere år har kommunenes struktur imidlertid gjennomgått store endringer ved at de tidligere "vesenene" er splittet opp eller erstattet av forskjellige etater, tjenesteområder eller driftsenheter mv. I denne prosessen har den

gjennomgående tendensen når det gjelder grøntmiljø vært at kommunenes stab av slike fagfolk er redusert, og fagområdet underordnet kommunalteknikk eller idrett og friluftsliv, og dermed usynliggjort. Det som tidligere var ”parkvesenet” med en ”parksjef” som øverste leder, er historie. Mange kommuner har riktignok beholdt stillingen ”kommunegartner”, men da ofte underlagt enheten ”Teknisk drift” eller liknende. Store kommuner kan ha opprettet egne kommunale foretak som utfører nyanleggs- og skjøtselsoppgaver etter en anbudsprosess, mens de øvrige kjøper disse tjenestene fra private anleggsgartnerbedrifter. Men både før og etter disse strukturendringene er det betydelige forskjeller mellom små og store kommuner.

Selv om kommunene ofte er sitt ansvar bevisst når det gjelder egne bygninger og andre kulturminner, er det trolig vanskeligere å forstå fullt ut hva det innebærer at grøntanlegg også kan regnes som kulturminner. Når en park er nedslitt og trenger opprusting, er det som regel bare funksjonelle forhold og ikke anleggets historiske kvaliteter som legges til grunn for arbeidene. For kulturminneforvaltningen byr det derfor på en særskilt utfordring å få kommunene til å se ulike hensyn i sammenheng i sin egen praksis.

RA og fylkeskommunene har i flere år arbeidet på mange nivåer med å forbedre kommunenes kulturminneforvaltning, og har et godt kontaktnett og erfaringsgrunnlag å gå ut fra. I hovedprogrammet bør det derfor diskuteres hvordan en vernestrategi for kommunale grøntanlegg kan utformes, og hvilke samarbeidspartnere som skal delta i et slikt arbeid. I tillegg til dem vi allerede samarbeider med, bør relevante organisasjoner innenfor grøntanleggssektoren også trekkes inn, først og fremst Landslaget for Park-, Idretts- og Friluftsanlegg, men også Norske landskapsarkitekters forening (NLA), Norske Anleggsgartnere (NAML), Norsk Trepleieforum (NTF), Faglig utviklingssenter for grøntanleggssektoren (FAGUS) og andre. En vernestrategi for kommunale grøntanlegg bør også omfatte de eiendommene som fylkeskommunene eier og forvalter, for eksempel museer og skoler.

- Statlige eiere

Ettersom velferdsstatens oppbygning er en vesentlig del av den nasjonale historien som skal dokumenteres for ettertida, besluttet Regjeringen i 2004 at alle statlige sektorer skulle igangsette sitt arbeid med landsverneplaner. Da hadde Statens vegvesen allerede i 2002 presentert *Nasjonal verneplan for veier, bruer og vegrelaterte kulturminner*, med det uttrykte målet å ta sin andel av statens sektoransvar for kulturminner. I mars 2003 ble sekretariatet Statens Kulturhistoriske Eiendommer (SKE) opprettet, og arbeidet med verneplanene er forankret i Kongelig resolusjon av 1. oktober 2006. Planene skal danne grunnlag for forvaltningen av sektorenes egne kulturminner, og gi grunnlag for et formelt vern etter kulturminneloven. Som kulturminnemyndighet i forhold til staten er RA også ansvarlig for utvalget av eiendommer, men sektorene må følge opp når det gjelder iverksetting og oppfølging. I 2007 har flere av landsverneplanene endret status fra ”plan” til ”fredet etter forskrift”.

Parallelt med SKEs prosjekt har Statens vegvesen satt i gang et landsdekkende registreringsarbeid for alleer i samarbeid med UMB og RA. *Nasjonal verneplan for vegminner* legger nå opp til nye føringer for forvaltningen av veiene og skjøtsel av verdifulle alleer. Østfold var prøvefylke i 2006 etter forbilde fra det svenske Vägverket.

Staten, det vil si alle departementene bortsett fra UD, er med andre ord i ferd med å ta hånd om de verneverdige kulturminnene og kulturmiljøene som de eier og/eller forvalter, derunder en rekke grøntanlegg. Det nevnes eksplisitt under definisjonen av de 2 verneklassene (se kap. 2: Verneplan) at det handler om *bygninger med naturleg tilhørende uteområde (Saksbehandling av landsverneplaner, SKE)*. I hovedprogrammet vil det derfor dreie seg om å gå gjennom de

grøntanleggene som omfattes av de statlige verneplanene før og etter 2003, og som enten fredes etter kml § 22 a eller anbefales vernet på annen måte (pbl mv.). Dermed vil det gå fram om alle typer statlige grønntanlegg er godt nok representert i forhold til en tematisk verneplan for *grøntanlegg*.

- Museene forvalter store verdier også når det gjelder grønntanlegg, og er den eiergruppa som burde ha best forutsetninger for å fremme og formidle hagehistorie gjennom egen praksis, noe de også gjør i økende grad. Innenfor ABM-utvikling (Statens senter for arkiv, bibliotek og museum) eksisterer det et museumsnettverk for kulturlandskap, der det er etablert et "Forum for historiske hager": <http://www.kulturlandskapsnettverk.museum.no/> De museene som har valgt å delta her, har hager og andre typer grønntanlegg som utgjør en del av museumstilbudet, enten "på rot" i et opprinnelig miljø, eller gjenskapt som kopi eller type der bygningene er flyttet til området.

I hovedprogrammet bør det drøftes om nyskapt museumshager skal danne en egen kategori i tillegg til de opprinnelige anleggene som nå utgjør deler av museene, men som ellers representerer en type grønntanlegg som også finnes andre steder. Det er grunn til å regne med at de museumshagene som fortsatt finnes "på rot", har høy verneverdi innenfor den kategorien de tilhører.

Oppsummering av 1.4 Eierformer

- * Emnet innebærer en gjennomgang av eksisterende samarbeidspraksis hos RA og kulturminneforvaltningen for øvrig i forhold til alle typer av eiere, og bør gjøres tidlig i hovedprogrammet for
  - 1) å kunne målrette informasjon om programmet mot eierne fra første dag, og
  - 2) sikre at hele arbeidet med hovedprogrammet har den praktiske forvaltningen gjennom eiernes egen innsats som et hovedmål.

1.5 Vern av grøntanlegg i praksis

Et mål med Riksantikvarens landsverneplan for grøntanlegg vil være å foreta et utvalg av anlegg som er av nasjonal verdi og som dermed *kan* fredes etter kulturminneloven. I oversikten over grøntanlegg av kulturhistorisk verdi vil det være viktig å få med opplysninger om anleggene har en eller annen form for vern allerede, og om dette vernet i så fall gjør fredning overflødig, enten i overskuelig framtid eller foreløpig. NIKUs rapport gir en god oversikt over de formene for vern som grøntanlegg kan ha etter andre lover enn kulturminneloven (kap. 7 s. 26-28).

Det som er vanskeligere å få kunnskap om, er hvilke forhold som avgjør hva slags vern grøntanleggene har i hverdagen, - er det mangel på penger, arbeidskraft, kunnskaper eller andre ting? Selv om et anlegg omfattes av bestemmelser som har til hensikt å ta vare på deres historiske kvaliteter, har ikke kulturminneforvaltningen tilstrekkelig detaljerte kunnskaper om hvordan vernebestemmelser og forvaltningsføringer fungerer i praksis, og hva som kan forbedres. Riktignok vet vi enda mindre om hva som skjer med det store antallet verdifulle grøntanlegg som verken blir fredet, regulert til bevaring eller underlagt noen annen lovhjemmel. Uansett hvilket regime grøntanlegget er underlagt, er det av stor interesse å gjøre en analyse av alle virkemidlene som foreligger for å bevare anlegget og hvordan de tas i bruk.

Først og fremst må vi analysere det lovbaserte vernet, det vil si undersøke erfaringene med bruk av 1) fredning etter kulturminneloven, 2) plan- og bygningsloven, 3) naturvernloven og 4) andre former for rettslige bestemmelser/vedtekter/avtaler. Er det noe i bestemmelsene i seg selv som ikke virker etter hensikten, og hva fungerer godt?

Arbeidet med kulturminner og kulturmiljøer er underlagt et samspill mellom statlig, fylkeskommunal og kommunal forvaltning, i tillegg til ulike sektorinteresser. Plan- og bygningsloven og kulturminneloven er de sentrale lovene, med naturvernloven (den kommende naturmangfoldloven) som et viktig supplement når det gjelder grøntanlegg. Både plan- og bygningsloven og kulturminneloven har bestemmelser som skal sikre at det skjer nødvendig samarbeid mellom plan- og bygningsmyndighetene og kulturminneforvaltningen. Bare en liten del av kulturminnene og kulturmiljøene har eller vil kunne få det spesielle vernet som en fredning etter kulturminneloven innebærer. For de aller fleste kulturminnene vil plan- og bygningslovens bestemmelser måtte brukes i spørsmål om vern og bruk. Som plan- og bygningsmyndighet har kommunen derfor en svært viktig oppgave i forvaltningen av kulturminnene og kulturmiljøene. Kommunen har også ansvaret for å se til at bygge- og anleggstiltak er estetisk tilfredsstillende både i seg selv og for omgivelsene. I forslaget til ny plan- og bygningslov (*Ot.prp. nr. 32 2007-2008*) introduseres *grønnstruktur* som nytt arealformål og begrepet *hensynssoner*, både i kommuneplanens arealdel og i reguleringsplanen, noe som vil ha innvirkning på kommunenes verne- og forvaltningspraksis.

Der grøntanlegget ikke er underlagt formelt vern, må vi undersøke hvilke ”verktøy” som eksisterer for eiere og brukere i form av frivillige, evt. private ordninger og rutiner, fra muntlige naboavtaler om beskjæring av felles grensehekk til bistand fra kommunen til fagmessig riktig beskjæring av gamle trær, og sentrale eller lokale tilskuddsordninger. Her er det viktig å se på hvordan forskjellige private og offentlige eiere innretter seg i dagliglivet, og hva de trenger av råd og direkte praktisk og økonomisk bistand for å bli i stand til å forvalte verdifulle grøntanlegg. Museene er potensielle samarbeidspartnere for kulturminneforvaltningen når det gjelder rådgivning overfor allmennheten, sammen med fagetatene i kommunene, det tidligere ”parkvesenet”.

Denne typen analysearbeid egner seg for FoU- eller studentarbeid (mastergrad) ved UMB eller en annen vitenskapelig institusjon. RA bør gå ut med en presentasjon av mulige oppgaveemner overfor aktuelle institusjoner tidlig i hovedprogrammet.

Oppsummering av 1.5 Vern av grøntanlegg i praksis

- * Det foreslås at RA "setter bort" undersøkelsen av hvordan vern av grøntanlegg skjer i praksis (virkemiddelbruken) til en vitenskapelig institusjon tidlig i hovedprogrammet.

1.6 Utdanning av fagkompetanse

For at det skal være mulig å håndtere de kulturhistoriske verdiene i grøntanleggene slik at de består i framtida, er det nødvendig å styrke kunnskapene om og forståelsen for denne spesielle oppgaven blant de forskjellige fagfolkene som har med grøntanleggene å gjøre. Selv om mange av de gamle anleggene blir skjøttet på utmerket vis med tradisjonelle metoder, kan uforutsette budsjettkutt eller utskifting av ansatte føre til endringer, især forenklinger, som raserer skjøre historiske kvaliteter. Dersom forvaltningsplanen for anlegget ikke definerer de historiske verdiene eller beskriver hvordan skjøtsel og vedlikehold skal utføres for å ta vare på disse verdiene, er anlegget i faresonen.

Ettersom kulturminnevern er et internasjonalt fagområde, er dette en problemstilling man er godt kjent med i de fleste land. Forskjellige utdanningstilbud har sett dagens lys, men ikke i stort omfang. I Europa er det først og fremst Storbritannia, Frankrike og Tyskland som har ulike tilbud, helst i form av etterutdanning av gartnere. I Norge er det i dag to studiesteder som tilbyr undervisning innenfor bevaring av historiske hager og kulturlandskap, nemlig Statens gartner- og blomsterdekoratørskole Veia i Moelv og Universitetet for miljø- og biovitenskap i Ås (NIKUs rapport s. 25). På Veia er det i 2008 planer om å styrke kurstilbudet, og ved UMB får alle landskapsarkitekter et grunnkurs i hagekunsthistorie med en diskusjon om bevaringsspørsmål. UMB tilbyr også med ujevne mellomrom poenggivende etterutdanningskurs (EEU-kurs) for landskapsarkitekter og andre som arbeider med grøntanlegg med kulturhistorisk verdi.

Ved UMB finnes også den relativt nye fagprofilen i landskapsarkitektur *grøntanleggs- og landskapsforvaltning*, som i hovedsak er rettet mot forvaltning av offentlige anlegg. Selv om flere landskapsarkitekter i framtida vil ha denne fagprofilen, kan det likevel være aktuelt å gi kommuner og fylkeskommuner et bredere tilbud om utdanning og opplæring i forvaltning og vern av kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg. I en vernestrategi for kommunesektoren bør det diskuteres former for bevisstgjøring, opplæring og etter- og videreutdanning av ansatte, ikke bare i de grønne etatene, slik at både bestiller- og entreprenørkompetansen på dette feltet kan heves over hele landet.

For både offentlig og privat sektor vil det være av stor viktighet at grunnutdanninga i anleggsgartnerfag ved de videregående skolene i sterkere grad retter seg inn mot bevaring og utbedring og ikke først og fremst nyanlegg. Her bør Senter for opplæring i anleggsgartnerfaget (SOA) trekkes inn sammen med Norske anleggsgartnere NAML. I tillegg bør det utvikles etter- og videreutdanningsopplegg for anleggs- og andre gartnere når det gjelder forskjellige relevante oppgaver, fra produksjon av tradisjonelle pryd- og nyttevekster til anleggs- og skjøtselsmetoder ved restaurering og vedlikehold av eldre grøntanlegg. I dag er anleggsgartnerfaget registrert i databasen til Norsk handverksutvikling på Maihaugen med 8 firmaer, men disse er utelukkende oppført med steinarbeider som spesialkompetanse. (<http://www.maihaugen.no/templates/Page.aspx?id=5743>). For museene er det av stor betydning å kunne ansette "museumsgartnere" med ansvar for forvaltningen av egne grøntanlegg og formidlingsoppgaver i denne sammenheng. Bare enkelte norske museer har slik kompetanse i dag.

Oppsummering av 1.6 Utdanning

- * Riksantikvaren bør i hovedprogrammet ta initiativ til at alle relevante fagområder som har med historisk verdifulle grøntanlegg å gjøre, deltar i et samarbeid om å utvikle et bedre utdanningstilbud innenfor aktuelle trinn i grunnskole-, høgskole- og universitetssystemet.
- * Videre bør et nordisk og/eller europeisk samarbeid om etter- og videreutdanning innen forvaltning av kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg utredes.

1.7 Skjøtsel og vedlikehold

Et av de viktigste temaene som et utvidet utdanningsopplegg vil måtte inneholde, er skjøtels- og vedlikeholdsproblematikken. Dette er et felt der RA og kulturminneforvaltningen for øvrig har mye generell erfaring, men i mindre grad når det gjelder grøntanlegg. På dette fagfeltet er forskjellen mellom *skjøtsel/drift* og *vedlikehold* av stor betydning.

Skjøtsel og drift brukes i Norsk Standard om periodisk arbeid, dvs. arbeid som må gjentas regelmessig (ukentlig, månedlig, årlig). Skjøtsel utføres for å ta vare på levende vegetasjon som *naturområder, grasarealer, urter, busker og trær*. Det er en vesensforskjell mellom vegetasjon som gjennomgår en naturlig utviklingsyklus fra ung, moden og gammel, til bygninger og faste installasjoner som eldes, men beholder form og størrelse. Skjøtsel dreier seg om å beskjære, klippe, gjødsle mv. for at vegetasjonen skal være i best mulig helsetilstand på ethvert stadium av utviklingen, og slik at den ser ut og fungerer slik forvalteren ønsker det. *Drift* av f.eks. veier og konstruksjoner dreier seg om regelmessige oppgaver som raking av grus, feiing og vasking:

Med skjøtsel og drift menes de aktiviteter som er nødvendige for at park- og landskapsanlegg med tilhørende utstyr, installasjoner og konstruksjoner skal fremstå og fungere i henhold til de funksjonelle, sikkerhetsmessige og estetiske kvaliteter som er beskrevet for området. (NS 3420, del CK)

Et særskilt aspekt av vedlikehold og skjøtsel av grøntanlegg som ikke er dekket i denne standarden, er å sikre det biologiske mangfoldet. For gjenstående kulturvekster vil dette bety å sikre formeringsmateriale, enten vegetativt ved deling (avleggere, rotskudd, stiklinger, podedkvisst osv., eller generativt (frø), slik at autentisk materiale kan reintrodueres og med tid erstatte originalplantene i anlegget. Slikt formeringsmateriale vil også kunne nyttes til å komplettere andre anlegg der en ønsker å tilbakeføre innholdet i anlegget til en bestemt tidsepoke og stil.

Vedlikehold brukes om arbeider som opprettholder anleggets/byggets/installasjonens tekniske standard, medregnet mindre reparasjoner og utskiftninger av skadde eller ødelagte overflater eller deler.

Skjøtelsplaner for grøntanlegg av kulturhistorisk verdi er et sjeldent fenomen i Norge. I de fleste tilfellene eksisterer planen bare i hodet på gartneren eller andre ansvarlige, og bare unntaksvis i skriftlig form. Det er heller ikke vanlig at det utarbeides skjøtelsplaner for nye anlegg parallelt med prosjekteringen (NIKU s. 23). NIKUs rapport gjengir et eksempel på skjøtelsplan (Markerud i Nittedal), og nevner enkelte andre. Vi kan også vise til skjøtelsbeskrivelse for folkeparken på Bygdøy som UMB er i ferd med å utarbeide for Norsk Folkemuseum i 2008. Liknende planer finnes ved flere museer. Et eksempel på god statlig forvaltning er Gamlehaugen ved Nordåsvannet i Bergen, som ble ferdig restaurert i 2003 av Statsbygg Øst i samråd med RA. Parken ved Gamlehaugen har egen forvaltningsplan, og ble kåret som Årets grønne park 2005 av Norske anleggsgartnere NAML, med bl.a. den begrunnelsen at ”Parken ved Gamlehaugen fremstår i en forbilledlig stand og vedlikeholdet ligger på et meget høyt nivå.”

I hovedprogrammet må det arbeides videre med å framskaffe og drøfte flere eksempler på eksisterende skjøtelsplaner, også fra andre land, og på dette grunnlaget bør det lages en *veileder* for skjøtsel av kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg.

Oppsummering av 1.7 Skjøtsel og vedlikehold

- * Emnet vil innebære en gjennomgang av eksempler på skjøtelsplaner og eksisterende retningslinjer (NS mv.) for skjøtsel og vedlikehold av kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg i samarbeid med relevante faggrupper, og å utarbeide en veileder i emnet.

1.8 Kommunikasjon og formidling

Den samlede kunnskapen om kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg i Norge er trolig betydelig, men i mindre grad synlig og tilgjengelig for allmennheten. Et viktig tilskudd til den tilgjengelige kunnskapen er Magne Bruuns rikt illustrerte bok *Norske hager gjennom tusen år*, som kom ut i november 2007 som den første samlede framstillingen av norsk hagehistorie siden Schnitlers *Norske haver i gammel og ny tid* i 1916. Boka beskriver først og fremst den historiske utviklingen av norsk hagekunst, men gir også en rekke vurderinger av forvaltningen av anleggene gjennom tidene. Samtidig føyer den seg til en rekke fagbøker og avhandlinger om hagers og parkers kulturhistorie som er utgitt i løpet av de siste 10-20 årene i Norden.

Likevel er det bare noen få av disse som har skjøtsel og restaurering som hovedemne, og ingen foreligger på norsk (eks. Bauer 1990, Ilminge 2002). De norske bøkene som kommer nærmest, er et par pedagogisk verdifulle, personlige beretninger om det å ta vare på en gammel hage gjennom mange år (Conradi 1997, von Essen 2005). Vanlige hagebøker og -blader har en tendens til å tone ned bevaringsaspektet, og heller fokusere på enten forenkling eller noe nytt og spennende i hagen. Det finnes likevel en god del litteratur om emnet på bl.a. engelsk, og denne er til en viss grad tilgjengelig for norske lesere.

Det er derfor mange grunner til at hovedprogrammet må bidra til å gjøre eksisterende kunnskap langt mer synlig og tilgjengelig med tanke på en bedre forvaltning av historisk verdifulle grøntanlegg. NIKU peker på ICOMOS-IFLAs Firenze-charter om *Historic parks and gardens* fra 1981, der den samfunnsmessige betydningen å spre kunnskap om denne delen av kulturarven understrekes. For RA handler det ikke bare om å synliggjøre kunnskap som vi selv sitter med, men like mye om å få fram viktig kunnskap hos aktuelle fagmiljøer og alle typer eiere og brukere, både om grøntanleggenes historie og om tidligere og nåværende forvaltningspraksis.

Det dreier seg derfor på den ene sida om å om å samarbeide med forskjellige instanser for å formidle kunnskap om hagehistorie og bevarings spørsmål, og på den andre sida om å definere målgrupper for denne kunnskapen. Noen av dem som vil kunne bli samarbeidspartnere, f.eks. grunnskolen, vil trenge å bygge opp sine eget kunnskapsgrunnlag til å begynne med. Her kan nevnes:

Samarbeidspartnere

- Undervisnings- og forskningsinstitusjoner, fra grunnskolen til universitetene
<http://www.miljolare.no/aktiviteter/by/natur/bn8/?vis=veiledning>
- Kulturminne- og naturforvaltningen i fylkene
- Staten og kommunene
- Museene, gjennom Forum for historiske hager i museumsnettverket for kulturlandskap
- Landskapsarkitekter, anleggsgartnere og landskapsingeniører
- Det norske hageselskap, Fortidsminneforeningen, ICOMOS Norge v/ kulturlandskapskomiteen
- Norsk genressursenter (del av Institutt for skog og landskap, tidligere NIJOS, Ås)
- Arboreter, botaniske hager og andre som har levende plantesamlinger

Målgrupper

- Den interesserte allmennheten
- Barn og ungdom
- Hagelagene, bondelagene, bygdekvinnelagene, historielagene, velforeningene, naturvernorganisasjonene o.a. NGOer, sentralt og lokalt
- Hagesentre og planteskoler
- Medier og forlag

Kunnskap om kulturhistorisk verdifulle grøntanlegg kan også komme lokalsamfunnene til gode gjennom økt *verdiskaping*, jf. Verdiskapingsprogrammet 2006-10 i regi av MD og RA. Selv om ingen av de igangsatte 11 prosjektene har tatt med dette emnet spesielt, vil erfaringene fra programmet kunne anvendes i vårt hovedprogram. NIKU trekker fram prosjektet *Historiske hager i Lofoten* 2002-03 som et godt eksempel, der målet var anvendelse i Den kulturelle skolesekken (NIKUs rapport s. 30).

Oppsummering av 1.8 Kunnskap og formidling

- * Som en del av hovedprogrammet bør RA utarbeide et kommunikasjonsprogram som retter seg mot alle aktuelle målgrupper, både som et eget initiativ i dette programmet og som et ledd i de forskjellige kommunikasjonsstrategiene RA har i forhold til samfunnet.

2 VERNEPLAN

2.1 Verneplanbegrepet

Ettersom hovedprogrammet skal føre fram til en verneplan for grøntanlegg, er det nødvendig å undersøke hva begrepet står for innenfor kulturminneforvaltningen, og om en verneplan for grøntanlegg kan baseres på mønster av tidligere planer.

Her gjengis i sin helhet avsnittet om verne- og forvaltningsplaner i *Riksantikvarens vernestrategi fra 2001*:

Verne- og forvaltningsplaner

Verne- og forvaltningsplaner utarbeides av kommuner, fylkeskommuner eller sektorer, som for eksempel forsvaret eller vegvesenet. Planene skal være bindende eller retningsgivende for hvordan ansvaret for kulturminner og kulturmiljøer skal håndteres.

Verne- og forvaltningsplanene skal baseres på en helhetlig vurdering av kulturmiljøbestanden i et geografisk område, innenfor en sektor eller et tema. Dette betyr at en både må velge ut, prioritere og iverksette vern. Verne- og forvaltningsplanene er viktige styringsverktøy både for kulturminneforvaltningen og de ulike sektorene, og de bidrar til å legge premisser for arealforvaltningen. Etter som forutsetningene hele tiden endres, er det nødvendig at verne- og forvaltningsplanene rulleres.

Verne- og forvaltningsplaner kan føre fram til ulike former for vernevedtak, og et bredt spekter av virkemidler er aktuelle; fredning, regulering til bevaring, administrative retningslinjer og økonomiske virkemidler. Det er viktig at virkemiddelbruken klargjøres i planene.

Det finnes følgende typer verne- og forvaltningsplaner:

- kommunale verneplaner/temaplaner for kulturminner og kulturmiljøer
- fylkesvise verne- og forvaltningsplaner (omhandler både arkeologiske og nyere tids kulturminner og kulturmiljøer i et fylke)
- sektorvise verneplaner (gjennomføres av sektorene med Riksantikvaren som samarbeidspartner)
- tematiske landsverneplaner (supplerer andre verneplaner)

Innholdet i de sektorvise og tematiske landsverneplanene og de fylkesvise verne- og forvaltningsplanene bør forankres i fylkesplan. Slik kan de også bli retningsgivende for kommunenes arbeid med arealplanlegging.

Tematiske landsverneplaner skal omhandle svakt representerte kategorier av kulturminner og kulturmiljøer. Riksantikvaren har ansvaret for å etablere nye satsingsområder som kan gi grunnlag for videre arbeid i fylkeskommunene og Sametinget [vår uth.].

Med kommunale verneplaner/temaplaner menes kommunedelplaner etter plan- og bygningsloven, der kulturminneforvaltning er et eget tema, noe forslaget til ny lov våren 2008 underbygger.

Som beskrevet i innledningen, har ikke grøntanlegg vært nevnt eksplisitt i statsbudsjettene, og må anses å være en svakt representert kategori. Grøntanlegg begrenser seg ikke til noen bestemt samfunnssektor, men er til stede i alle landsdeler og i alle typer av kulturmiljøer. For grøntanlegg er det derfor naturlig å ta utgangspunkt i begrepet *tematisk landsverneplan*.

De første tematiske landsverneplanene som Riksantikvaren satte i gang på 1990-tallet, var *Landsplan for vern av faste kulturminner langs kysten*, og deretter *Verneplan for tekniske og industrielle kulturminner* (1994). Disse kan til en viss grad tjene som forbilder for en verneplan for grøntanlegg. Likevel er tankegangen om bl.a. vernekriterier en del endret siden da, og utfordringene for grøntanlegg er annerledes. Begrunnelsen for å lage begge disse planene dreide seg i stor grad om endringene i næringsgrunnet, mens dette bare delvis eller indirekte vil være aktuelt for grøntanlegg.

Landsverneplanene for statens eiendommer er sektorvise og ikke tematiske, og er derfor heller ikke så godt egnet som forbilder, selv om de statlige verneplanene også omfatter en rekke grøntanlegg.

KORT OM LANDSVERNEPLAN

Regjeringa har bestemt at det for alle sektorar skal utarbeidast landsverneplanar. I kgl. res. av 15. august 2006 har Regjeringa definert landsverneplan som eit overordna dokument som framstiller kulturhistoriske eigedommar i ein sektor, slik desse er kartlagde og valde ut av sektoren/eigedommsforvaltaren i samråd med Riksantikvaren. Landsverneplanane skal danne grunnlag for eventuell forskriftsfreding i samsvar med kulturminneloven.

I tillegg skal planane innehalde oversikt over dei eigedommar som sektoren/verksemda i samarbeid med Riksantikvaren vil verne på annan måte.

Planen bør derfor innehalde to vernekategoriar. Ein rår til at inndelinga i vernekategoriar er som følgjer:

- verneklasse 1 omfattar bygningar med naturleg tilhøyrande uteområde som det blir føreslått å frede etter kulturminneloven § 22 a.
- verneklasse 2 omfattar bygningar med naturleg tilhøyrande uteområde som det blir føreslått å verne i kraft av landsverneplanen. Det bør vurderast om ein skal føreslå at eigedommar i kategori 2 blir regulerte til spesialområde bevaring etter plan- og bygningsloven § 25.6, eller om ein skal leggje til grunn eit sjølvpålagt vern, f. eks. gjennom retningslinjer fastsette i forvaltningsplanen for eigedommen.

Ein landsverneplan må oppfattast som ein heilskap, der alle bygningar inngår i eit utval som skal vise breidda og variasjonen i eigedomsmassen knytt til sektoren.

Kjelde: Statens Kulturhistoriske Eiendommer (SKE)

Med dette utgangspunktet ser det ut til at en tematisk landsverneplan for grøntanlegg i utgangspunktet må gå bredere ut enn de andre landsdekkende verneplanene. Ideelt sett vil det si at vi bør ha oversikt over alle kjente typer av grøntanlegg i alle samfunnssektorer før det gjøres et utvalg av anlegg som anbefales fredet og/eller tas med i verneplaner på fylkes- og kommunenivå. Hedmark er det eneste fylket som til nå har med temaet "historiske hager" i sin fylkesdelplan for vern og bruk av kulturmiljøer, *Kulturminner for Hedmarks framtid* (2005), under emnet *bygningssarv og kulturmiljø i jord- og skogbruk*.

Oppsummering av 2.1 Verneplanbegrepet:

- * En verneplan for grøntanlegg må lages etter modell av en tematisk landsverneplan.

2.2 Utvelgelse av grøntanlegg til en verneplan

Under arbeidet med dette forprosjektet har vi hatt et sideblikk på en metode for utvelgelse av kulturminner og kulturmiljøer som er under utarbeiding hos RA, men som ennå ikke har funnet sin form. Vår interne diskusjon vil avgjøre om og hvordan metoden kan anvendes i hovedprogrammet. Et prinsipp som metoden bygger på, og som har vært presentert under vårt arbeid, er at det første stadiet i utvelgelsesprosessen er å skaffe en oversikt over alle aktuelle objekter (her: grøntanlegg) som kan være aktuelle å ta med i en verneplan, og deretter velge ut de mest verdifulle. Selv om dette kan synes prinsipielt riktig, er det kanskje urealistisk, og vil for vårt formål være alt for arbeidskrevende. Dette har først og fremst med det å gjøre at grøntanlegg er så tallrike og alminnelige; det finnes som tidligere nevnt over 1,2 millioner småhus med hage i Norge. I tillegg kommer andre private anlegg pluss alle de offentlige grøntanleggene. Skulle vi forsøkt å få en komplett oversikt over alle disse eiendommene før vi begynte på utvelgelsen, ville vi aldri bli ferdige.

Vi må altså gå mer pragmatisk til verks. Både NIKU (s. 41), UMB og andre i den eksterne referansegruppa anbefaler at vi begynner med de anleggene vi har kunnskaper om allerede, og at vi arbeider med flere typer av verneplaner, i utgangspunktet på grunnlag av eierformer, men også andre temaer. For hver av disse verneplanene må det tas hensyn til kravet i RAs vernestrategi om å sikre kildeverdiene knyttet til kunnskap og opplevelse. Det vil si at summen av de kulturminnene som prioriteres for vern, må kunne dokumentere følgende forhold:

1. De viktigste kulturtrekkene
2. Geografisk utbredelse og variasjon
3. Ulike sosiale forhold
4. Bruk av naturressurser og utvikling i de viktigste næringene
5. Kulturelt mangfold
6. Rammen rundt konkrete historiske begivenheter eller personer

For grøntanlegg vil trolig punktene 1, 2 og 3 være mest aktuelle, men de andre punktene vil også være viktige. Pkt. 1 vil omfatte en inndeling i forhold til tids- og stilepoker. Disse 6 punktene kan fungere som "sjekklister" for hver av de verneplanene som vil bli utarbeidet i hovedprogrammet.

Det er likevel ikke i dette forprosjektet mulig å konkludere med hvilke typer av verneplaner vi faktisk skal arbeide med videre. Avklaringen av betegnelser og typer av verneplaner bør være første arbeidsoppgave i hovedprogrammet. Vi peker likevel her på noen momenter som vil være viktige i denne avklaringen.

Typer av verneplaner etter eierformer

Skal vi dele inn verneplanene etter eierformer, går det et hovedskille mellom private og offentlige eiere. I tråd med NIKUs anbefaling i kap. 9 (s. 31) kunne det f. eks. dreie seg om *Verneplan for private hager og parker*, *Verneplan for kommunale grøntanlegg* og *Verneplan for kirkegårder*. Vi ser med en gang at en *verneplan for private hager og parker* vil bli svært omfattende, og det bør drøftes om den bør deles inn etter undertemaer. Det bør undersøkes i hvilken grad velkjente begreper som *bondehager*, *arbeiderhager* og *villahager*, som betegner ulike sosiale forhold (pkt 3 ovenfor), er meningsfulle og brukbare i en verneplansammenheng, eller om det skal brukes andre, kanskje mer omfattende begreper. På samme måte kunne en *verneplan for kommunale grøntanlegg* deles inn etter funksjon, som *lekeplasser*, *badeanlegg*, *byranger* med mer. *Statens* grøntanlegg er allerede omfattet av de statlige sektorvise verneplanene, men disse bør gjennomgås for å se om alle typene av grøntanlegg er godt nok representert.

Framdrift

Men hvor skal vi starte? Ser vi på de 400 hageanleggene i UMBs arkiv og dermed i RAs prosjekt på 1980-tallet og i Askeladden, vil flesteparten av dem tilhøre de øvre lagene av befolkningen, det vil si kongehus, adel, embetsmenn, storbønder, kjøpmenn og andre velstående borgere. Vi er nokså sikre på at de anleggene som er med i dette eksklusive utvalget, faktisk utgjør det beste av det disse klassene kunne framvise fra reformasjonen til 1900-tallet. Det er derfor mulig å bruke dette utvalget som grunnlag for *den første verneplanen*. Hva denne planen skulle kalles, er et annet spørsmål, ettersom *private hager og parker* omfatter mye mer enn overklassens hager. *Herskapshager* er en betegnelse som samsvarer med tittelen *herskapsgartner* som medlemmer av Norsk Gartnerforbund brukte inntil 1950-tallet, og kan være et alternativ. Om det også kan brukes om overklassens hager fra de siste 50 årene og videre framover i tid, er et annet spørsmål som må avklares. De kongelige hagene og parkene, og trolig enkelte andre, er dessuten ikke lenger private, men i offentlig eie (stat eller kommune).

Neste skritt kan være å gå gjennom Askeladden for å se hvilke andre typer av grøntanlegg som allerede er registrert, og hvordan det er naturlig å gå fram videre for å definere og dele inn verneplanene. Denne inndelingen bør skje i samråd med fylkeskommunene, med fagmiljøene som er representert i den eksterne referansegruppa og andre eksterne kontakter som må trekkes inn i denne fasen. En del verneplantyper vil også avklares gjennom pilotprosjektet 2008-2009.

Når det gjelder gjennomgang av eksisterende registre og nyregistreringer (1.3), vil dette arbeidet måtte utgå fra den typeinndelingen vi kommer fram til på forhånd, og ikke være resultatet av en total gjennomgang av alle data. Når de forskjellige planene begynner å få et tilfang av anlegg vi antar kan være av nasjonal verdi, kan vi iverksette videre undersøkelser i registrene, i litteraturen o.a. kilder og i felt. Det vil også ganske sikkert bli behov for å gjøre endringer i inndelingen av verneplaner etter hvert, i tillegg til at verneplanene skal kunne rulleres. Askeladden må oppdateres kontinuerlig.

Vi ser det derfor ikke som hensiktsmessig å gå videre i typeinndelingen av verneplaner for grøntanlegg i dette forprosjektet, men anser det for å være det første og viktigste stadiet i arbeidet med hovedprogrammet, ikke minst fordi alle samarbeidspartnerne da vil være involvert.

Oppsummering av 2.2 Utvelgelse av grøntanlegg til en verneplan

- * Forslag til stadier i hovedprogrammet (delvis overlapping i tid):
  1. Utkast til typeinndeling for grøntanlegg i samarbeid med eksterne kontakter
  2. Verneplan for de 400 "herskapshagene" (eller annen betegnelse)
  3. Inndeling av andre typer verneplaner på grunnlag av allerede tilgjengelige data
  4. Revisjon og endelig definisjon av typeinndeling
  5. Dokumentasjon av enkeltanlegg v/ gjennomgang av eksisterende registre og nyregistrering av anlegg
  6. Presentasjon av ferdige verneplaner

3 LITTERATUR OG REFERANSER

Alle tiders kulturminner – Riksantikvarens vernestrategi 2005

http://www.riksantikvaren.no/Norsk/Om_Riksantikvaren/Vernestrategi/

Bauer, W. 1990: Parker, trädgårdar, landskap. Förnya och bevara.

Billing-Hansen, O. og Moulton, M. 2007: Bruk av digital bildearkiv i undervisningen. Eksempel fra et kurs i landskapsplanter. http://norgesuniversitetet.no/filearchive/NUV-skrift_2-2007.pdf

Bruun, M. 2007: Norske hager gjennom tusen år

Conradi, E. 1997: Min villhave

von Essen, M. 2005: Portrett av en gammel hage

ICOMOS-IFLA Florence Charter 1981 http://www.international.icomos.org/charters/gardens_e.htm

Holme, J. (red) 2005: Kulturminnevern. Lov, forvaltning, håndhevelse I-II, utg. Økokrim.

Ilminge, C. 2002: Bevara och sköta en gammal trädgård.

NOU 2004:28 Lov om bevaring av natur, landskap og biologisk mangfold (biomangfoldloven)

<http://www.regjeringen.no/nb/dep/md/dok/NOU-er/2004/NOU-2004-28/9.html?id=388916>

Ot.prp.nr. 32 (2007-2008) Om lov om planlegging og byggesaksbehandling (plan- og bygningsloven) (plandelen)

Saksbehandling av landsverneplaner, Statens Kulturhistoriske Eiendommer

The National Trust 2001: Rooted in History. Studies in Garden Conservation.